

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Karonen, Petri

Title: Historiantutkijat ja yhteiskunnallinen vuorovaikutus n. 1860-1950

Year: 2019

Version: Accepted version (Final draft)

Copyright: © Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2019

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Karonen, P. (2019). Historiantutkijat ja yhteiskunnallinen vuorovaikutus n. 1860-1950. In P. Karonen (Ed.), *Tiede ja yhteiskunta : Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle* (pp. 480-522). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia, 1449.

Petri Karonen

HISTORIAN TUTKIJAT JA YHTEISKUNNALLINEN VUOROVAIKUTUS N. 1860–1950

Luku käsittelee historiantutkimuksen yhteiskunnallista ja yleistä vaikuttavuutta 1800-luvun jälkipuoliskolta toisen maailmansodan jälkeiseen kauteen. Tarkastelun kohteina ovat tutkijoiden erilaisten roolien lisäksi muun muassa historiakulttuurin ja historian erilaiset käyttötarkoitukset, vaikka viimeksi mainittuihin seikkoihin aikalaiset eivät itse kovin paljon kiinnittäneet huomiota.¹ Teksti jakautuu pääsääntöisesti kronologisesti niin, että noin vuosi 1918 toimii rajapyykkinä, sillä itsenäistymisen myötä historiantutkimuksen rooli nuoren tasavallan menneisyyden rakentajana ja suomalaisen identiteetin vahvistajana kasvoi merkittävästi aikaisemmasta.²

Historiallinen Osakunta ja yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen alkuvaiheet

Historiallisen Osakunnan ajoista alkaen tutkimuksessa keskityttiin Suomen historian eli isänmaan menneisyyden tutkimukseen, mikä jo itsessään argumentoi vahvan

¹ Kirjoitusta varten on luettu muun muassa Historiallisen Osakunnan ja Historiallisen Seuran pöytäkirjat ja vuosikertomukset 1864–1950, Historian Ystävien Liiton pöytäkirjat ja vuosikertomukset 1926–1950 sekä *Historiallinen Aikakauskirja* pääsääntöisesti vuosilta 1903–1950 ja *Historisk Tidskrift för Finland* vuosilta 1916–1950. Hauissa apuna on käytetty *Historiallisen Aikakauskirjan* (1953, 1 A) hakemistoa vuosikertoihin 1903–1952 sekä *Historisk Tidskrift för Finlandin* hakemistoja vuodesta 1916 alkaen, joiden avulla systemaattisesti luettiin seuraavia teemoja koskeneet kirjoitukset: debatit, historiantutkimusta yleensä käsittelevät kirjoitukset, historiakulttuuriin sekä historiapolitiikkaan tai yleiseen poliittis-yhteiskunnalliseen keskusteluun liittyvät kirjoitukset. Kiitän FM Jarmo Taskista avusta aineistojen kokoamisessa. Henkilötietojen tarkistamisessa on käytetty myös *Kansallisbiografian* elämäkerta-artikkeleita sekä Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeliä.

² Aiemmin esimerkiksi Juhani Mylly (2002, muun muassa 5–7, 22–23) on tutkinut historiantutkimuksen ja politiikan suhdetta autonomian ajalla, jolloin pääpaino on ollut historiankirjoituksen poliittisuudessa. Mylly (34–35) jaksotti aikakautta seuraavasti: vuodet 1808–1854 (”historioitsijat vallan puristuksessa”), 1855–1899 (”kansallinen historiantutkimus ja ruotsinkielisten puolustus”) sekä 1899–1917 (”Venäläisen yhtenäistämispoliitiikan vaihe”). Periodit osuvat varsin hyvin myös tämän luvun aikakausajatteluun jakson alkupuolella.

yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen puolesta.³ Toukokuussa 1864 perustetun Osakunnan alkuvaiheissa uusien jäsenten rekrytointi kohdistettiin henkilöihin, jotka olivat ”erityisesti harrastaneet isänmaan historiaa ja muinais-tiedettä”.⁴ Ryhmää vahvistettiin nopeasti uusilla jäsenillä, joista osa näyttää tulleen valituksi ennen muuta yhteiskunnallisen asemansa ja vaikuttavuutensa vuoksi. Samalla Osakunnan maantieteellistä kattavuutta parannettiin ottamalla jäseniä myös pääkaupunkiseudun ulkopuolelta.⁵ Seuran perustamisen jälkeen mahdollisuudet laajamittaiseen rekrytointiin loppuivat käytännössä vuosikymmeniksi. Yhtäältä historiantutkimus professionalisoitui nopeasti ja toisaalta Historiallisen Seuran jäsenmäärä⁶ oli Osakunnasta poiketen tiukasti rajoitettu, joten uusia jäseniä voitiin valita vain vanhan jäsenen kuoltua. Jäsenmäärän rajoitus poistui vasta 1910-luvun lopulla, mutta senkin jälkeen tutkijajäseneksi saattoi päästä ainoastaan vankoin tieteellisin perustein.

Vaikka Osakunta varsin nopeasti henkilöityi juuri Yrjö Koskiseen (vuodesta 1884 Yrjö Koskinen), niin myös SKS:lla seurana oli alkuvaiheessa merkitystä hankkeiden edistäjänä ja aloitteiden tekijänä. Lokakuussa 1864 Osakunnassa keskusteltiin vilkkaasti tohtori Paavo Tikkasen ehdotuksesta ”elämäkerrottain tehdystä Suomen historiasta”. Koskinen piti tehtävää vaikeana, sillä ”isänmaan historia vielä on kirjoittamatta”. Silti Koskinen tuki hanketta ja totesi, että tutkijat voisivat halutessaan kirjoittaa ruotsiksi, minkä jälkeen tekstit käännettäisiin suomeksi.⁷ Sven Gabriel Elmgren arveli, ettei monipäiseksi suunniteltu kirjoittajaryhmä saisi hanketta valmiiksi. Zacharias Topeliuksen mielestä teksteistä tulisi isolla kirjoittajajoukolla epätasaisia. Koskisen mukaan ryhmätyö olisi vallinneissa

³ Esimerkiksi HO ptk 9.5.1864, 26.5.1864; Blomstedt, K. 1925a. Laajemmin ja perusteellisesti Historiallisen Osakunnan vaiheista: Sulkunen 2004 sekä Irma Sulkusen ja Pirkko Leino-Kaukiaisien kirjoitukset tässä teoksessa.

⁴ Kevättalvella 1864 Osakuntaa suunnittelemaan koottiin SKS:ssa toimikunta, jossa mukana olivat Yrjö Koskisen lisäksi Venäjän kielen ja kirjallisuuden professori M. Akiander ja dosentti K. A. Bomansson. Aluksi Osakuntaan rekrytoitiin runsaasti joko jo asemansa varmistaneita tai pian asemiin nousevia nuoria kykyjä. Sellaisia olivat kanslianeuvos G. Rein, professori F. Cygnaeus, professori Z. Topelius, tohtori (h. c.) S. Elmgren, tohtori H. Aug. Reinholm, maisteri R. A. Renvall, lisensiaatti K. F. Ignatius, maisteri J. Krohn, pappismies J. W. Murman ja maisteri Aleks. Boehm. HO ptk 9.5.1864. Osakunnan perustamisvaiheista esimerkiksi Voionmaa 1914, 353–355; teemasta tarkemmin Irma Sulkusen kirjoitus tässä teoksessa.

⁵ Uusiksi jäseniksi valittiin valtioneuvos, tohtori F. W. Pipping, kanslianeuvos, tohtori Elias Lönnrot, asessori, tohtori F. J. Rabbe, viisaustieteen tohtori C. M. Creutz, Liperin kirkkoherra A. J. Europaeus, Finströmin kirkkoherra F. P. von Knorring, lehtori, tohtori J. O. I. Rancken, lehtori, tohtori K. C. Tigerstedt, lehtori, maisteri O. Blomstedt, dosentti J. E. Waaranen, Vampulan kappalainen J. A. Lindström ja koulutarkastaja K. A. Slöör sekä kolme henkilöä sillä edellytyksellä, että he liittyisivät SKS:aan. HO ptk 26.5.1864.

⁶ Jäsenmäärien kehityksestä myös Pirkko Leino-Kaukiaisien kirjoittamassa luvussa tässä teoksessa.

⁷ Ehdotus on kansainvälisestikin varhainen, sillä erilaisia ”kansallisia elämäkerrastoja” oli kyllä alkanut ilmestyä 1800-luvun mittaan, mutta 1800-luvun lopulla esimerkiksi Isossa-Britanniassa ei ollut päästy näin pitkälle. Osakunnan jäsen F. J. Rabbe oli jo 1850-luvun alussa toimittanut *Finlands minnesvärda män* -teossarjaa, johon hän itse kirjoitti ainakin 2/3 elämäkerrasta. Luther 2001; Caine 2010, 50–51; Marja Jalavan kirjoitus tässä teoksessa. Koskisen roolista esimerkiksi Tommila 1989, 100; Mylly 2002, 162, 164–167, 169–178.

olosuhteissa tehokkain toimintatapa, joka nopeuttaisi huomattavasti teoksen valmistumista. Yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen näkökulmasta kiintoisinta oli kuitenkin hankkeen julkaisuformaatti: teos julkaistaisiin aikakauden yleisten käytäntöjen mukaisesti vihkoina. Ajatuksena oli, että ”meidän kansan muinaisuus (tehdään) tunnetuksi ja rakastetuksi nykyiselle sukupolvelle, ja kirjan levittäminen jokaiseen pereeseen maassa on tarkoituksena”.⁸ Hinta ei saisi nousta hankinnan esteeksi, sillä vihko saisi maksaa ”korkeintaan” markan.⁸ Sama periaate siirtyi sittemmin puoli vuosisataa myöhemmin E. G. Palménin ideoimana laajoille kansankerroksille suunnattuun *Oma Maa* -sarjaan, jonka kukin 3–4 painoarkkia sisältänyt vihko maksoi markan.⁹

Julkaisusuunnitelma voitiin toteuttaa vasta viitisentoista vuotta myöhemmin, kun Koskisen vahvasti ajama hanke alkoi keväällä 1879. *Biografinen Nimikirja* alkoi ilmestyä jo samana vuonna, ja viimeiset artikkelit valmistuivat 1883.¹⁰ Hankkeessa innolla mukana ollut E. G. Palmén esitti vuonna 1915 kokonaan uuden elämäkertakokoelman kirjoittamista. Palmén viittasi toimittamaansa *Omaan Maahan*, jossa oli muun ohella julkaistu suuri määrä vaikuttajajaksilöiden tiiviitä elämäkertoja, joista suurin osa päätoimittajan itsensä laatimia. Palmén totesikin nyt toiveikkaana, että ”kannattaisi ryhtyä toimeen, jotta rauhallisten olojen palattua voisi tällä sekä tieteellisesti että yhteiskunnallisten ja käytännöllisten rientojen kannalta katsoen tärkeällä alalla astua eteenpäin [– –]”. Kyse oli näin tärkeästä kansallisen kulttuurin pelastamissuunnitelmasta, sillä teokseen oli koottava tietoja ”kansallisesti arvokkaasta” työstä, joka ”osoittaisi eri aloilla suoritettujen elämäntöitten kansallisen yhteyden”. Siten julkaisu kehittäisi ”historiallista kansallishenkeä”.¹¹ Arvi Korhosen toisen maailmansodan jälkeen toimittama *Suomen historian käsikirja* on sukua Palménin viimeiselle isolle kirjaprojektille.

⁸ Maataloustyöväestöön kuuluneen miehen päiväpalkka kesäaikaan talon muonissa oli 1880-luvulla noin 1,25 markkaa ja omassa ruuassa noin kaksi markkaa, mikä oli myös sahatyömiehen päiväpalkan suuruus. Sen sijaan esimerkiksi Helsingin kaupungissa työskennelleille kirvesmiehille maksettiin noin 3,5–4 markkaa päivässä. – Vattula 1983, 407, 422, 425.

⁹ HO ptk 30.10.1864; Blomstedt, K. 1925a, 21–22, 25; Tuominen 1975, 12; Häggman 2001, 165–166; *Oma Maa* -sarjan julkaisuperiaatteista: Karonen - Rähä 2014a, 20–21; Marja Jalavan kirjoitus tässä teoksessa.

¹⁰ SHS ptk 12.4.1879, 9.11.1881; 11.4.1882, 9.11.1882, 25.9.1885, 9.11.1885; *Biografinen Nimikirja* 1879–1883; Ruutu 1950, 269. Elämäkerrallisen tutkimuksen vaiheista esimerkiksi Mustelin 1957b; Tommila 1989, 107; Klinge 2003a; Klinge 2010, 205. Vrt. esimerkiksi Karonen 2004, 50–61; Marja Jalavan osuus tässä teoksessa.

¹¹ SHS ptk 25.10.1915 (lainaus), 9.11.1915. Hanke käynnistyi vuonna 1916 ja viimeinen (viides) osa valmistui vuonna 1934. SHS ptk 9.11.1934; Ruutu 1950, 269.

Historiantutkijoiden ”passiivinen vastarinta” ja aktiivinen passiivisuus

Analogiat ja passiivinen varovaisuus

Osakunnan toiminta keskittyi tutkijoiden lähdelöytöjen ja -havaintojen esittelyyn ja niiden innokkaaseen julkaisemiseen *Historiallisessa Arkistossa*. Ainakin Yrjö-Koskiselle oli suuri hyöty näistä tiedoista hänen kirjoittaessaan urauurtavaa *Oppikirja Suomen kansan historiasta* -teostaan (1869–1873).¹² Historiallinen Seura jatkoi pöytäkirjojensa painamista *Historiallisessa Arkistossa*. Sekin oli omalla tavallaan yhteiskunnallista vaikuttamista, sillä noin kymmenen jäsenen seuran toiminnan raportointi tässä muodossa ja laajuudessa yksinomaan jäsenistölle tuntuu liioittelulta. Toisaalta Seuran kokouksissa pidetyt esitelmät ja erilaiset lähdelöydöt painettiin aluksi normaalien kokousasioiden oheen, jolloin ne luonnollisesti jo sellaisinaan hyödyttivät tiedeyhteisöä ja muita teemoista kiinnostuneita.

Esitelmät ja niistä laaditut julkaisut keskittyivät pitkään kuvaamaan menneitä aikoja sellaisenaan, ilman laajempia tulkintoja tai analyysyjä. Vain harvoin kukaan rakensi esityksissään analogioita tai rinnastuksia omaan aikaan ja todellisuuteen. Yksi ensimmäisiä poikkeuksia oli lääkintöylihallituksen kamreerin ja aikansa merkittävimpiin tilastotieteilijöihin kuuluneen F. J. Rabben esitelmä syyskuussa 1868. Tuolloin hän ”kertoii muutamia vertaus-kohtia nyt kestetyn nälänhädän ja sen muinaisen välillä, josta aikakirjat puhuvat Kaarlo XI:n hallituksen lopulla”.¹³

Ennen venäläistämiskausia historiantutkijat esittivät vain poikkeuksellisesti poliittisia kannanottoja suuntaan jos toiseenkaan. Silti jo Osakunnan pöytäkirjoissa on mainintoja suuren Pohjan sodan ja isonvihan ajoista¹⁴ sekä Vanhan Suomen oloista¹⁵. Vaikka tapahtumia ei painotuotteissa tavallisesti kommentoitu mitenkään, jo pelkkä neutraali maininta oli

¹² Tästä erityisesti Marja Jalavan ja Pauli Kettusen osuuksissa tässä teoksessa. Sinänsä tapa julkaista lähdelöytöjä oli yleinen myös myöhemmin, sillä esimerkiksi HTF oli koko tämän alaluvun tarkastelujakson täynnä erilaisia uusia asiakirjatietoja. *Oppikirja Suomen kansan historia* -teoksen suuresta merkityksestä esimerkiksi Tommila 1989, 92–94; Majander 2000; Mylly 2002, 172–176; Engman, Max 2009a, 258.

¹³ HO ptk 29.9.1868.

¹⁴ Esimerkiksi HO ptk 29.10.1868 (Kokkolassa vuonna 1719 ”ainoastaan 23 asuttua taloa”); HO ptk 28.5.1874 (Pohjanmaan maaherra von Essenin kirje isonvihan aikaisista tuhoista); SHS ptk 22.4.1887 (Pohjanmaan kauppaolot isonvihan jälkeen).

¹⁵ HO ptk 10.5.1870 (Viipurin vanhan kirkon käyttämisestä 1700-luvulla ensin ortodoksien pyhättönä ja sittemmin viljavarastona).

kannanotto entisaikojen olosuhteisiin. 1880-luvulla Suomen sota (1808–1809) ja sen jälkiseuraukset esiteltiin yleensä positiivisessa sävyssä.¹⁶ Kirjoitusten sävy muuttui seuraavan vuosikymmenen kuluessa, samalla kun poliittinen ilmapiiri keisarikunnan ja suuriruhtinaskunnan välillä kiristyi. Silti vain harvoin tutkijat viittasivat omaan aikaansa tai ylipäätään ottivat kantaa Suomen ja Venäjän suhteisiin. Kuitenkin vuoden 1892 vuosikertomuksessa todettiin julkaistun asiakirjoja suuren julkisen kiinnostuksen kohteena olleista ”nykyisen valtiollisen asemamme perusteista”.¹⁷ Osa esitelmistä – joista silmiinpistävä ison osan piti J. R. Danielson-Kalmari – julkaistiin vanhaan tapaan *Historiallisessa Arkistossa* ja vuodesta 1903 lähtien *Historiallisessa Aikakauskirjassa*.¹⁸

Isoviha pysyi kaiken aikaa autonomian ajan lopun keskustelussa mukana, mutta 1890-luvulta alkaen esitelmien sävy jo yksin pöytäkirjausten perusteella muuttui aiempaa kriittisemmäksi: esimerkiksi vuonna 1896 Seuran kokouksessa esitelmäinyt teologian professori K. A. Appelberg ei Suomen kirkollisia oloja 1700-luvun alussa käsitelleessä esitelmässään peitellyt venäläisten julmuuksia papistoa kohtaan.¹⁹ Tohtori A. H. Snellman (Virkkunen) puolestaan käsitteli erästä isonvihan aikaista ”kavaltajaa”, vaikka ”yleensä (olikin) tunnettua, että meidän kansamme yleinen oikeudenkäsitys ja velvollisuudentunto Isonvihankin aikana, huolimatta kaikesta silloin vallitsevasta kurjuudesta ja yhteiskunnallisesta epäjärjestyksestä, kuitenkin yleensä säilyi puhtaana ja horjumattomana”.²⁰

¹⁶ Esimerkiksi SHS ptk 14.12.1883 (J. R. Danielson ja Aleksanteri I:n julistus suomalaisten upseerien palkkaeduista 1810), 20.5.1887 (Danielson-Kalmari ja Suomen asiain komission ohjesääntö ja sen myötä mahdollistunut ”Vanhan ja Uuden Suomen” yhdistäminen); vrt. kuitenkin SHS ptk 18.1.1884 (E. G. Palmén ja Vaasan läänin maaherra Magnus Wanbergin uskollisuudenvala Venäjän keisarille Suomen sodan aikana).

¹⁷ SHS ptk 9.11.1892; myös 9.11.1893 (Danielson-Kalmarin toimittama lähdejulkaisu ”kansamme [– –] tärkeimmistä käänneajasta” eli 1800-luvun alusta).

¹⁸ Esimerkiksi SHS ptk 5.6.1893 (Danielson-Kalmari esitteli lahjoitusmaihin liittyviä asiakirjoja); 10.12.1893 (Danielson-Kalmari ja suunnitelmat Viipurin läänin pitäjien yhdistämisestä Venäjään 1800-luvun alussa); 9.11.1894 (Danielson-Kalmari ja lahjoitusmaat), SHS ptk 28.1.1895 (Danielson-Kalmari ja lahjoitusmaatalonpoikien asemaa koskeva muistio vuodelta 1863); 23.10.1897 E. G. Palmén ja Valkjärven eli Veikkolan lahjoitusmaiden ongelmat 1810- ja 1820-luvulla); 28.9.1904 (maisteri E. Granit(-Ilmoniemi) esitteli asiakirjan vuodelta 1808, jossa kehoitettiin talonpoikia vastarintaan venäläisiä vastaan); 1.11.1906 (U. L. Lehtonen esitti Haminan rauhaa koskevien asiakirjojen julkaisemista *Todistuskappaleita Suomen historiaan* -sarjassa). *Historiallisen Aikakauskirjan* perustamisesta ja alkuvaiheista: Rommi 1978b.

¹⁹ SHS ptk 18.5.1896. Vrt. myös esimerkiksi K. O. Lindeqvistin tiedonanto talonpoikien valituksesta 1713, SHS ptk 29.1.1908. Isoviha-käsitteen varhaisesta saapumisesta historiantutkimukseen: Mustelin 1957a, 505–514; aikalaiskäsitteistä ja sen muutoksista: Vilkuna 2005.

²⁰ SHS ptk 29.9.1898; myös esimerkiksi SHS ptk 24.10.1900 (Yrjö-Koskisen esitys uuden niteen julkaisemiseksi *Lähteitä isonvihan historiaan* -sarjaan). Isoviha-aihe ei ollut poliittisesti todellakaan enää tässä vaiheessa korrekki. Esimerkiksi vuonna 1916 viranomaiset HTF:stä sensuroivat Kustavi Grotenfeltin toisessa lehdessä papiston asemaa isonvihan aikana käsitelleen ja alkujaan suomeksi ilmestyneen artikkelin ruotsinkielistä referaattiakin. HTF 1916, 62; HTF 1920, 98.

Helmikuun manifestin 1899 jälkeen Historiallisen Seuran piirissä pysyttiin edelleen varsin varovaisina, sillä saman vuoden vuosikertomuksessakin kuluneen vuoden poliittisiin teemoihin otettiin vain rivien välissä kantaa.²¹ Monet historiantutkijat vastustivat tiukasti kirjoituksissaan ja puheissaan vallinneita olosuhteita, mutta ilmeisesti samat henkilöt varoivat saattamasta Seuraa lakkauttamisuhan alle, mihin sen nimissä julkaistut jyrkät tai hallitsijan toimia kritisoivat lausunnot olivat voineet johtaa.²² Seurassa aktivoituttiin vasta keväällä 1901, kun valtiosihteerinviraston arkistoa oltiin siirtämässä Helsingistä Pietariin. Veikko Kallio on havainnut Historiallisen Seuran kirjelmän varovaiseksi ja neutraaliksi: lähdeaineisto oli tutkimukselle välttämätöntä, mutta poliittisesti ”vaaratonta”. Sen sijaan Svenska Litteratursällskapet täräytti lausunnossaan, että asiakirjoilla oli suuri merkitys Suomen valtio-oikeudellisen aseman tutkimukselle ja siksi arkistoa ei saisi siirtää. Ajankohdan kontekstissa tällainen teksti oli huomattavan poliittisesti latautunutta puhetta. Vaikka myös senaatti tuki kannanottoja, ei vetoimuksilla ollut käytännön merkitystä – arkisto siirrettiin Pietariin, josta se palautui kokonaisuutena takaisin vasta vallankumouksen jälkeen.²³

Vasta ensimmäisen venäläistämiskauden päättyminen kirvoitti Seuran sihteeri O. A. Forsströmin (Hainari) lausumaan vuoden 1905 vuosikertomukseen muuttuneesta tilanteesta mahtipontisesti:

[– –] raskas kärsimysten aika nyt on päättynyt kansamme elämässä, ne ennustavat valoisaa, rauhallista kehityskautta isänmaallemme. Se suunnaton määrä kansallisvoimaa, jota vielä äsken täytyi käyttää elementääristen ihmisoikeuksien suojelemiseen, se voima irtautuu nyt kulttuurityöhön kaikilla aloilla. Tieteellinen tutkimuskin on siitä elpyvä ja kansamme vaiheiden valaiseminen, jonka Suomen Historiallinen Seura on ottanut päämääräkseen, tulee siitä saamaan vilkkaan herätyksen.²⁴

²¹ SHS ptk 9.11.1899; historiantutkijoista autonomian puolustajina myös esimerkiksi Tommila 1989, 167–169; Meinander 2006; Mylly 2002, 249; Soikkanen 2009, 13–14.

²² Venäläistämiskausista ja Bobrikovin negatiivisesta suhtautumisesta historianopetukseen kouluissa ja yliopistoissa esimerkiksi Rommi 1978b, 107–108; Polvinen 1984, 200–202; Tommila 1989, 170–171; Mylly 2002, 245–246. Vrt. Klinge 2010, 263–270.

²³ SHS ptk 15.2.1901, 26.3.1901, 9.11.1901; Kallio 1978, 18, 20–21, 22, 23, viite 17; Tommila 1989, 171; Pirkko Leino-Kaukiaisen osuus tässä teoksessa.

²⁴ SHS ptk 9.11.1905.

Kirjaus osoittaa, ettei ainakaan itse poliittisesti aktiivinen sihteeri pitänyt Seuran toimintaa kaikilta osin täydellisenä tuona hankalana aikana. Sävyt tummuivat toisen venäläistämiskauden alettua. Sihteerinä tuolloin toiminut J. M. Salenius totesi vuonna 1909, kuinka synkkinä aikoina ”historioitsija mielellään katsahtaa taakseen menneisiin vuosisatoihin loitsien sieltä eteensä kirjavia kuvia. Historiallinen seurakin on tänään loppuvan vuoden kuluessa koettanut selvittää Suomen kansan muinaisuutta yleiskatsauksilla ja yksityisillä tiedonannoilla.”²⁵ Sihteerin kirjaus tiivistää olennaista Historiallisen Seuran toiminnan tuolloisista painopisteistä, vaikka tilannetta pyrittiinkin legitimoimaan vetoamalla monipuoliseen historian alan julkaisutoimintaan sekä siirtämällä tutkimuksellinen mielenkiinto mahdollisimman kauaksi vaikeasta nykyhetkestä. Sen sijaan yksilöinä historiantutkijat toimivat Seuraa suuremmissa yhteisöissä aktiivisesti. Lisäksi edellä jo mainittu jäsenmäärän rajoituspykälä toimi ennen itsenäistymistä tehokkaana tuloksellisen toiminnan rajoitteena, ellei peräti esteenä.²⁶

Näistä aineksista nousi aikanaan kritiikki Seuran toimintaa kohtaan. Ankarimmillaan arvostelu oli vuosien 1916–1917 tienoilla, jolloin U. L. Lehtonen arvioi, että Seuran työtä määrittä edelleen perustamisvaiheen toimintaympäristö. Lehtosen mukaan Seura ei ollut saanut paljoakaan aikaan, ja hän totesi ilmeisen oikeansuuntaisesti, että historiantutkimuksessa havaittu kehitys 1870-luvulta lähtien ei suinkaan ollut Seuran ansiota. Seuran oli otettava takaisin sille kuuluva johtoasema tutkimuksessa. Lehtonen määrittä myös laajan tutkimusohjelman, jonka sisältöön paneudutaan tarkemmin toisaalla tässä teoksessa.²⁷

Tosin erityisesti Suomalaisen puolueen johtoportaaseen kuuluneet Danielson-Kalmari ja Palmén toivat selvästi esille poliittisen kantansa: näitä usein myöntövyömyismiehiksi kuvattuja professoreja ei voi julkisen ja kirjallisen toimintansa perusteella pitää myötäsukaisina keisarikunnan yhtenäistämiskansallista politiikkaa kohtaan. He muistuttivat kerta toisensa jälkeen siitä, kuinka keisarit olivat taanneet hallitsijanvakuutuksessaan Suomelle ja sen asukkaille tietyt oikeudet.²⁸ Taina Huuhtanen toteaaakin, että E. G. Palmén, jolta ainoana 1900-luvun alussa

²⁵ SHS ptk 9.11.1909 (sihteeri J. M. Salenius).

²⁶ SHS ptk 9.11.1914 (sihteeri Väinö Voionmaa).

²⁷ SHS ptk 9.11.1916.

²⁸ Palménin jatkuvasti skeptisestä suhtautumisesta kustavilaisiin perustuslakeihin, kuten edellä havaittiin. Myös esimerkiksi Rommi 1964, 285–293; Ahtiainen 1991, 29, myös 42, samoin viite 43. Aikalaisten näkemys Palménin poliittisesta urasta: esimerkiksi Hytönen - Liakka 1925, 448–449; Voionmaa 1932, 319–321.

toimineista professoreista on säilynyt myös yliopistollisia luentomuistiinpanoja, yhdisti opetuksensa vahvasti ajan poliittis-valtiollisiin tapahtumiin.²⁹

Profiilinnosto historioitsijatapaamisten ja yleisötilaisuuksien avulla

Syyskuun lopussa 1906 järjestetty ensimmäinen yhteinen historioitsijatapaaminen oli esitelmien otsikkojen perusteella arvioiden jokseenkin epäpoliittinen ja keskittyi nykyajasta mahdollisimman kaukana olleisiin aikakausiin ja aihepiireihin. Petrus Nordmanin aloitteesta järjestetty tilaisuus kokosi yhteen sekä tutkijoita että tyttö- ja poikakoulujen historianopettajia. Kaikki esitelmöitsijät olivat Seuran tutkijajäseniä, ja läsnä olleista noin 70 kuulijasta suuri osa oli opettajia.³⁰

Pyrkimys Historiallisen Seuran profiilin nostamiseen ja samalla osallistumisen laajentamiseen aitoon yhteiskunnalliseen keskusteluun on nähtävissä vuoden 1915 lopulta alkaen. Ei ole sattumaa, että juuri tuolloin esimiehenä toimi U. L. Lehtonen ja sihteerinä oli Väinö Voionmaa. Seura aloitti yleisötilaisuuksien sarjan. Ensimmäinen julkinen esitelmätilaisuus pidettiin jo tammikuussa 1916. Teemaksi oli valittu Helsingin maapäivien 300-vuotismuisto, jonka kunniaksi Kustavi Grotenfelt luennoi kokouksen merkityksestä suomalaisille. Sen jälkeen J. R. Danielson-Kalmari piti esityksen Porvoon valtiopäivien esivaiheista. Tapahtuma oli suuri yleisömenestys, sillä kaikki halukkaat eivät mahtuneet Tieteiden talolle Kasarmikadulla. Kumpikin esitelmä julkaistiin saman tien *Historiallisessa Arkistossa*.³¹

Helsingin maapäivien 300-vuotismuisto oli ylipäätään merkittävä tapahtuma, josta esimerkiksi *Helsingin Sanomat* uutisoi laajasti. Lauantain (22.1.1916) lehdessä oli iso juttu Kustaa II Adolfin merkityksestä ja maapäivistä. Seuraavissa lehdissä käsiteltiin Säätytalolla

²⁹ Huuhtanen 1978, 76.

³⁰ Puhujina olivat K. Grotenfelt, M. G. Schybergson, E. G. Palmén, A. G. Fontell, G. Suolahti, C. von Bonsdorff sekä O. A. Hainari. Teemoina olivat uskonpuhdistus, historian yliopisto-opetus, keskiajan maanomistusolot, valistusaika, Malcolm Sinclairin murha 1730-luvun lopussa, yliopiston muutto Helsinkiin sekä suomalaiset Amerikassa 1600-luvulla. Myös nämä esitelmät julkaistiin HArkissa tai HAikissa. SHS ptk 8.5.1906, 9.11.1906; Mustonen 1997, 34. Pirkko Leino-Kaukiaisen kirjoitus tässä teoksessa.

³¹ SHS ptk 29.11.1915, 20.12.1915, 17.1.1916, 22.1.1916; Grotenfelt 1916; Danielson-Kalmari 1916.

ja Tieteiden talolla vietettyjä juhlatilaisuuksia. Säätytalolle kokoontui yli puolet edelleen elossa (82/151) olleista entisistä porvarissäädyn edustajista. Tilaisuus oli vahvasti poliittisesti virittynyt, ja kaikissa puheenvuoroissa viitattiin laajasti menneisyyden ja nykyhetken samankaltaisuuksiin ja eroihin. Tilaisuudessa luotiin henkeä ahdingossa elävään Suomen kansaan, sillä tilaisuuden järjestäjätahoihin kuulunut pankinjohtaja, porvarissäädyn entinen puhemies Felix Heikel totesi avaussanoissaan, kuinka ”Kansa, joka vakaasti on päättänyt elää, se elää, eikä kuole. Näin opettaa meille historia ja oma kokemuksemme”. Ensimmäisenä varsinaisena juhlapuhujana esiintynyt Carl von Bonsdorff ei ollut yhtä avoimen poliittinen, vaikka korostikin, että keskiajalta aina 1800-luvun alkuun kuningas ja kansa ratkaisivat tavallisesti yhdessä valtakunnan tärkeimmät kysymykset. Hän – kuten heti hänen jälkeensä puhunut E. G. Palmén – korosti Helsingin maapäivien merkitystä oikeudenhoidon kehitykseen sekä viranomaisten väärinkäytösten selvittämiseen ja ehkäisyyn. Palmén aloitti esityksensä viittaamalla Englannin Magna Chartan merkitykseen. Tätä retorista keinoa oli käytetty myös *Omassa Maassa*, kun haluttiin viitata Porvoon valtiopäivien pyhyyteen ja merkitykseen Suomen itsehallinnon perustana. Palmén käytti itselleen tyypillisiä suoria historiallisia analogioita: siten Säätytalon tilaisuus oli luonteeltaan mitä suurimmassa määrin suurelle yleisölle suunnattua passiivista vastarintaa.³²

Helsingin Sanomat raportoi laajasti Historiallisen Seuran järjestämästä tilaisuudesta. Kustavi Grotenfeltin esitelmä painettiin kuvan kera kokonaisuudessaan.³³ Tosin sotasensuuri puuttui Grotenfeltin puheen kohtaan, jossa tämä selitti Kaarle IX:n sopimusta Vasili Suiskin kanssa. Sopimuksen perusteella Kaarle lähetti avuksi ”melkoisen sotajoukon” [– –] (3,5 riviä sensuroitu) [– –] leimahti sota Venäjää vastaan (3 riviä sensuroitu).³⁴ Grotenfeltkin painotti Helsingin maapäivien merkitystä erilaisten virkamiesten ja mahtimiesten väärinkäytösten

³² *Helsingin Sanomien* uutista kuvitettiin Felix Heikelin, Carl von Bonsdorffin ja E. G. Palménin kuvilla. HS 23.1.1916; Tilaisuuksien raportoinnista myös esimerkiksi *Borgåbladet* 25.1.1916. *Uusi Suometar* esitteli myös sisäsivuillaan tilaisuudet laajasti: <http://itsenaisyyys100.fi/otsikoissa-100-vuotta-sitten/#more-info-3072>. Huomattavasti tympeämpi oli *Työmies* 23.1.1916: <http://itsenaisyyys100.fi/otsikoissa-100-vuotta-sitten/#more-info-3085>. Magna Chartan käyttämisestä aikalaieskustelussa esimerkiksi: Karonen - Rähä (toim.) 2014, passim.

³³ Sen sijaan esimerkiksi *Helsingin Sanomat* (HS) kuittasi J. R. Danielson-Kalmarin esityksen kuvalla ja neljällä rivillä tekstiä, mikä kertonee aiemmalla myöntövyysuuntauksellaan mainettaan monien silmissä tahranneen professorin suosioista nuorsuomalaisien lehdessä. Sitä vastoin tilaisuutta selostanut HTF 1916 (s. 54–58) vain mainitsi Grotenfeltin ja keskittyi nimenomaan Danielson-Kalmarin esitykseen: tosin kyse voi olla yksinkertaisesti siitä, että HS:llä oli tiedossa, että Danielson-Kalmarin esitystä tulitaisiin sensuroimaan (katso alempana).

³⁴ *Historiallisen Arkiston* tekstissä kyseinen kohta kuului tuoreeltaan painettuna näin: ” [– –] melkoisen sotajoukon, mutta kuinka he sitten rikkoivat tehdyn sopimuksen, kieltäytymällä luopumasta Käkisalmeista ja sen läänistä, niin kuin luvattu oli. Näin leimahti sota Venäjää vastaan, jota, Jumalan kiitos, oli menestyksellä käyty, joten asevoimalla oli onnistuttu valloittamaan Käkisalmi, Novgorod, Audova y. m. paikkoja.” (Grotenfelt 1916, 5)

tutkimisessa. Hän mainitsi myös, kuinka Suomen hallitsijoista ainoastaan Kustaa II Adolf (1616), Aleksanteri I (1809) ja Aleksanteri II (1868) olivat käyneet Suomessa näkemässä Suomen ”kansan eduskunnan” toiminnassa ja kysyi, oliko ”se vain sattuma” että juuri nämä suuresti kunnioitetut valtiat olivat tehneet niin.

Joka tapauksessa historiantutkijoilla oli merkkipäivän muistamisessa ja tulkinnoissa näkyvä rooli, kun kaikki pääpuhujat olivat alansa johtavia tutkijoita. Tilaisuudet eivät olleet vailla poliittista painoarvoa, mikä näkyi esimerkiksi siinä, kuinka juuri perustetun *Historisk Tidskrift för Finlandin* selostuksesta oli Danielson-Kalmarin esityksen referaatista poistettu kokonaisia kappaleita, yhteensä kymmenkunta riviä. HTF julkaisi sittemmin vuonna 1920 sensuroidut kohdat, jotka käsittelivät J. A. Jägerhornin esitystä suomalaisen ja venäläisen kansan ominaisuuksista sekä maapäivien koollekutsumisesta. Lehden toimitus ihmetteli jälkikäteen, miksi kyseiset kohdat poistettiin, kun aineisto oli jo aiemmin ilmestynyt suomeksi.³⁵

Seura oli jo ennen menestyksellistä julkisten esitelmätilaisuuksiensa ensi-iltaa tehnyt päätöksen toisesta vastaavasta tilaisuudesta. Valittu aihepiiri oli maapäiväteemaa vielä huomattavasti tulenarempi, sillä helmikuussa 1916 oli tuleva tasan sata vuotta siitä, kun ”Aleksanteri I antoi julistuksen hallituskonseljin nimen muuttamisesta Keisarilliseksi Suomen Senaatiksi ja uudisti ikuisiksi ajoiksi lupauksensa pitää Suomen oikeudet pyhinä”. Esitelmänpitäjiksi suostuivat jälleen E. G. Palmén ja J. R. Danielson-Kalmari, jotka olivat jo aikoja sitten irtautuneet aiemmasta myöntöväisyyssuuntauksestaan. Palménin piti puhua vuoden 1863 valtiopäivien valtaistuinpuheen synnystä ja Danielson-Kalmarin puolestaan ”Suomen valtiosäännön kehittämispyrinnöistä keisari Aleksanteri I:n hallitusaikana”.³⁶

Aikakauden yleistilanteen huomioon ottaen ei ollut yllätys, että Helsingin poliisimestari Bruno Walmqvist kielsi julkisen esitelmätilaisuuden. Walmqvist viittasi sekä ”arkaluontoiseen” poliittiseen tilanteeseen että tammikuun ”valtiollisen” luonteen saaneeseen tilaisuuteen. Seuran piirissä käytiin lyhyt keskustelu kokoontumisvapauden loukkaamisesta, mutta todettiin, ettei päätöksestä valittamisesta olisi hyötyä. Vielä helmikuun lopussa Seuran sisäisessä kokouksessa Palmén esitelmöi edellä mainitusta aiheesta. Danielson-Kalmari puolestaan puhui ”Venäjän keisarien Suomessa ja Puolassa pitämistä valtaistuinpuheista ja niiden keskinäisistä suhteista”. Kolmantena esitelmänä kuultiin Gunnar Suolahden alustus

³⁵ HTF 1916, 54–58 (57); HTF 1920, 97–98.

³⁶ SHS ptk 17.1.1916.

”vallankumouspuuhista Suomessa v. 1772”. Kaikki alustukset julkaistiin *Historiallisessa Arkistossa* vielä samana vuonna.³⁷

Historioitsijoille tehtiin viimeistään nyt selväksi heidän yhteiskunnallinen asemansa – tiedemiehet saivat puuhastella omissa piireissään, mutta kiistanalaista tai poliittiseksi tulkittua informaatiota ei saanut levittää laajempiin kansankerroksiin. Teemavalinnat kertoivat silti vallinneen tilanteen vastustuksesta ja päätökset julkaista esitelmät välittömästi puolestaan halusta ja kyvystä kiertää sensuuria. E. G. Palménilla oli vankka kokemus kiertoliikkeistä, sillä *Oman Maan* piiloviestit perustuivat juuri samaan taktiikkaan. Palmén ja muut toimittajat tiesivät, ettei aikakauslehtien ja niihin rinnastettujen painotuotteiden valvonta ollut yhtä ankaraa kuin sanomalehtien – toisaalta sensuurin kannalta asialla ei ehkä ollut niin suurta väliä, koska kirjojen levikki ei vastannut lähellekään lehdistöä. Tässä tapauksessa kenties periaate tulla muistetuksi oli silti tärkeämpi kuin se, kuinka pitkälle viesti kuului.³⁸

Ajatus erilaisten tasavuosisimulointien käyttämisestä poliittisten viestien välittämiseen oli historioitsijoille luonteva, luova ja ovelakin tapa nostaa haluttuja ja kiinnostavia teemoja analogioiden ja ajallisten vertailujen keinoin yleisön tietoon. Kuten edellä todettiin, ei yhtä suoria rinnastuksia menneiden aikojen ja oman ajan välillä ennen 1900-lukua ollut usein tehty.³⁹ Historioitsijat eivät silti 1900-luvun alussa suinkaan osallistuneet kaikkien juhlapäivien viettoon. Niinpä historiantutkijat eivät juuri lainkaan tai ollenkaan juhlistaneet Suomen sodan päättymisen 100-vuotismuistoa, mikä oli jo sellaisenaan vahva kannanotto. Vuonna 1909 Helsingissä ja Haminassa järjestetyissä valtiollisissa tilaisuuksissa korostettiin venäläisten aseiden voittoa ruotsalaisista ja Suomen liittämistä Venäjään. Sen sijaan ”Suomen valtion syntyä”, autonomiaa tai Porvoon valtiopäiviä ei niissä juhlissa liiemmin muisteltu. Kuitenkin kuin sattumalta täsmälleen samaan aikaan aloitettiin, varsin matalalla profiililla, Suomen hallituskonseljin perustamisen satavuotismuistoksi historiahanke, jossa tutkittiin sekä hallituskonseljin eli myöhemmänsenaatin toimintaa että laadittiin kustakin senaattorista elämäkerta. Hankkeen takana olivat Historiallisen Seuran tutkijajäsenet, senaattorit August

³⁷ SHS ptk 28.2.1916; 9.11.1916. Sihteeriksi siirtynyt U. L. Lehtonen palasi esitelmätilaisuuden kieltämiseen vielä vuoden 1917 vuosikertomuksessa. SHS ptk 9.11.1917; Tuominen 1975, 47; Keskinen - Silvennoinen 2004, 95.

³⁸ Karonen - Rähä 2014a, 19–20.

³⁹ E. G. Palmén esitteli syksyllä 1916 suunnitelmansa, jonka mukaisesti olisi laadittu keväällä 1918 konkretisoituvaa Aleksanteri II:n syntymän satavuotisjuhlaa varten 1800-lukua käsittelevä tieteellinen julkaisu. Asiaan palattiin vielä vuoden päästä, mutta suunnitelmaa ei lopulta koskaan toteutettu. SHS ptk 30.10.1916, 12.10.1917, myös 29.4.1918. Marja Jalavan osuus tässä teoksessa. Itsenäisyyden ajalla tasavuosisjuhlia pidettiin esimerkiksi 1935, jolloin muisteltiin ”Ruotsi-Suomen valtiopäivälaitoksen 500-vuotismuistoa”. SHS ptk 28.1.1935; Tuominen 1975, 47. Tarkemmin Irma Sulkusen ja Tiina Kinnusen osuus tässä teoksessa.

Hjelt ja J. R. Danielson-Kalmari, joille tämän hankkeen käynnistäminen oli yksi viimeisiä virkatehtäviä ennen senaatin muuttumista sapelisenaatiksi.⁴⁰

Maaliskuun vallankumous 1917 muutti poliittista tilannetta ratkaisevasti, mikä näkyi historioitsijoiden aikaisempaa rohkeampana kielenkäyttönä myös Seuran pöytäkirjoissa. Maaliskuun lopulla pidetyn Seuran kokouksen aluksi esimies K. O. Lindeqvist totesi:⁴¹

Suuria, mullistavia tapahtumia on sattunut sen jälkeen kun me viimein olimme täällä koossa. Se mikä oli odotettavissa ja mikä välttämättömyyden pakosta kerran oli tapahtuva, on tapahtunut. Venäjällä vuosisatoja vallinnut, mutta yliaikaiseksi käynyt itsevaltius on kukistunut, ja sen tukena ollut itsekäs virkamiehistö on mennyt sen mukana. Nämä voimat ovat parina viimeisenä vuosikymmenenä olleet meidän maallemmekin sellaisena painajaisena, jollaista sillä ei milloinkaan ole ollut; onhan meidän seurammekin, huolimatta siitä että toiminta on kokonaan rauhallista laatua, saanut sitä osaltaan kokea. Tuo painostus on nyt pois, ja valoisampi aika näyttää sarastavan.

Saman vuoden vuosikokouksessa sihteeriksi siirtynyt U. L. Lehtonen oli vauhdissa ja antoi kiinnostavan aikalaisanalyysin keisarikauden loppuajasta:⁴²

Venäjältä käsin meille pakotettu hallitussysteemi oli muka sodan pakottamana jo tunkeutunut pitkälle koettaessaan täällä laillistuttaa mielivaltaa ja sotilassortoa, lainrikkomisiin perustuvia vangitsemisia ja tuomioita, pakkoveroja, suosikkijärjestelmää, lahjomuksia ja ilmiantoja; ja niin joka taholle oli jo ennätetty ulottaa tätä yhteiskuntamme siveellisen kunnan juuria myrkyttävää

⁴⁰ SHS ptk 29.9.1909; Tuominen 1975, 53–54; Engman, Max 2007, 157; Engman, Max 2009b; Engman, Max 2010, 92; Jussila 2009, 140–143; Wassholm 2015, 177–191. ”Suomen Venäjään yhdistämisen” 100-vuotismuistojuhlalta kommentoimaton pikku-uutinen esimerkiksi HS 16.9.1909. Sen sijaan esimerkiksi *Suomalainen Virallinen Lehti* julkaisi 21.9.1909 etusivullaan laajasti hallitsijan, kenraalikuvernöörin ja muiden virkaa tekevien kirjeenvaihtoa Haminan rauhan tiimoilta sekä selostuksen Haminassa 18.9.1809 pidetyiltä juhlaillallisilta. <http://tethys.lib.helsinki.fi/sanomalehti/binding/709220?page=1>

⁴¹ SHS ptk 26.3.1917.

⁴² SHS ptk 9.11.1917.

tuhoamissysteemiä, ettei kovia kokeneen kansamme kohtalo liene milloinkaan ennen ollut yhtä synkän vaaran vallassa kuin näinä aikoina. [– –] Sentähden vallassa olijat yhä enemmän voimistuttivat Venäjältä käsin jo aikaisemmin alulle pantua Suomen historian tutkimusta tätä kansaa kohtaan vihamielisessä hengessä. Sentähden he jättivät tukematta, ainakin vastaavassa määrässä, suomalaisten omaa historiallista tutkimusta. Sentähden kohdeltiin epäilyksellä Suomen Historiallista Seuraa, esteltiin sen tieteellisten esitelmien pitämistä julkisesti ja ehkäistiin poliisivoimilla sen eräs kokous, jollaiseen väkivaltaan ei toki ollut ryhdytty mitään muuta Suomen tieteellistä seuraa kohtaan. [– –] Emme enää tunne sitä vainoa Suomen historiantutkimusta kohtaan, joka herpasi toimiamme tämän työvuoden alussa. Itse saa seuramme määrätä tahtonsa ja työnsä; se elää nyt vapaana suomalaisessa yhteiskunnassa; ja joskin se, tuntien muita kansalaisryhmiä paremmin sekä historian lait että kovia kokeneen oman kansan vaihdelleet kohtalot, ei aina voikaan kilpaa kaikkien kanssa kuvitella tulevaisuutta ruusunpunaisten toiveitten kirkkaassa hohteessa, niin silti myös se odottaa tällä hetkellä turvallisin mielin nousevia päiviä, koska juuri historian kokemukset antavat sille vakaumuksen, että Suomenkin kansan oman itsenäisyyselämän aamuhetki on kerran tuleva.

Lehtonen yhdistää venäläisten sortotoimet ja mielivaltana pitämänsä menettelyt varsin suoraan suomalaisen yhteiskunnan henkisten rakenteiden murskaamiseen, josta hän kiinnostavasti saa linkin historiantutkimuksen vieromiseen. Viittaus kevättalven 1916 julkisen esitelmätilaisuuden kieltämiseen kertoo osaltaan tapauksesta avainkokemuksena. Lehtonen uhriuttaakin sekä historiantutkijat että Historiallisen Seuran varsin oivallisesti. Kuitenkin teksti päättyy optimistiseen tulevaisuudenkuvaan, joka kuitenkin murskautui kevään 1918 tapahtumissa.

Itsenäistyminen historiantutkijoiden arvostuksen kohentajana – mutta osin ansiotta

Itsenäistyminen paransi historiantutkimuksen ja historioitsijoiden asemaa, vaikka sisällissota oli raskas pettymys monille tutkijoille. Sodan ollessa edelleen kesken Karjalan rintamalla E. G. Palmén piti Historiallisen Seuran kuukausikokouksessa laajan esityksen historiantutkimuksen ja nykyajan olemuksesta. Alustus alkoi Aleksanteri II:n syntymän 100-vuotispäivän kunniaksi hallitsijan kaikinpuolisella ylistyksellä, mutta siirtyi vähitellen päivänpolitiikkaan. Itsekriittinen ja analyttinen ote sisältyi toteamukseen, jonka mukaan Suomessa uskottiin pitkään Aleksanteri II:een oikeuden vaalijana. Palménin mukaan se selittää sitä ”nykyänsä miltei lapsellisen naivilta tuntuva luottamusta, minkä Suomen kansa aina »patavalan vuoteen» 1899 asti uskalsi rakentaa keisarinsanan muka kalliontapaiseen lujuteen”. Palmén kysyi myös: ”Oliko viisasta tai edes ajan pitkään mahdollista rakentaa toiveemme ja asemamme hallitsijavakuutusten horjuvalle perusteelle?” Synkissä tunnelmissa ollut professori arvioi myös viimeisten vuosikymmenien ”tarjonnan kansallemme katkeraa mutta kaikesti tarpeellista lääkettä liiallista optimismia vastaan”. Pettymys punakapinasta purkautui tekstin lopussa: ”Toivottavasti lähimpien kuukausien kokemukset saavat satatuhannet entistä paremmin käsittämään, ettei jokainen Venäjän yhteiskunnan pohjasta kohonnut tilapäinen johtaja tai häntä säestävä kansanjoukko ole maallemme luotettavampi turva kuin yksinvaltiaaksi syntynyt ruhtinas, joka alusta asti on oppinut itsenäisesti muodostamaan vakaumuksensa sekä asettumaan maassa taistelevien puolueitten yläpuolelle.” Palmén toisti jo *Oman Maan* ensimmäisen painoksen kaikkein viimeisimmästä artikkelista tutun vertauksensa Venäjistä ”sortovaltana”, jota vasten suomalaisten omaksumat länsimaiset esikuvat ja uudistustyö ”voitiin perustaa puolen vuosituhannen lainsäädännölle luodulle pohjalle, eikä päätöksissä oltu yksinvaltiaan harkinnasta riippuvia, vaan voitiin nojautua kansassa vakaantuneeseen käsitykseen”.⁴³

Seuran esimies, koulu- ja virkamiehenä sekä viimeksi Kuopion kuvernöörinä toiminut Werner Tawaststjerna lausui hänkin samassa kokouksessa ”Suomen sisäistä rauhallisuutta rikkoneen kapinan ja maamme vapaustaistelun johdosta”, että ”olemme eläneet niin rauhattomissa oloissa, että semmoisia ei ole täällä nähty sitten Isonvihan aikojen”. Tawaststjerna toisti jokseenkin suoraan valkoisten sodan kuluessa levittämiä tietoja punaisesta terrorista:

⁴³ SHS ptk 29.4.1918; esimerkiksi Tervonen, J. 1994, 34; Ahtiainen - Tervonen 1996, 63; Karonen - Rähä 2014b, 53–54.

Rauhallisia kansalaisia on surmattu sadoittain heidän kotonansa tai salaa kodin ulkopuolella. Puoluekiihko, yksityinen viha ja kostonhimo on tehnyt ihmiset petoja julmemmiksi. Vangittuja on kamalilla tavalla rääkätty, ennen kuin heille on annettu kuolinisku. Näiden rikosten rinnalla ovat ne salaiset ilmiannot, kotirauhan häiritsemiset, varkaudet ja rosvoukset, joita alinomaan on kaikissa Etelä-Suomen kunnissa tapahtunut, vähemmän herättäneet huomiota.⁴⁴

Venäjän tapahtumat selvästi pelottivat puhujaa, sillä hän jatkoi:

Rajan takana silloin tällöin näkyy uhkaavia pilviä, jotka tosin tähän saakka ovat pian haihtuneet, mutta joista vielä voi salamakin iskeä, niin ei saata kieltää, että uuden Suomen rakentaminen näyttää monessakin suhteessa sangen vaikealta. Kuitenkaan meissä ei ole ketään, joka ei uskoisi, että vielä voimme saavuttaa maallemme onnellisen tulevaisuuden. Ensimmäiset esteet saatamme poistaa tieltämme sen mahtavan valtakunnan myötävaikuttaessa, joka on meille luvannut ja jo antanutkin suuriarvoista apuansa.⁴⁵

Seuran jäsenet kannattivat lämpimästi esimiehen tekemää ehdotusta ryhtyä ”parhaillaan käytävän Suomen vapaustaistelun historiaan kuuluvien asiakirjojen ja muiden lähteiden” keräämiseen ja säilyttämiseen. Seura asetti ”valiokunnan”, johon kuului muun muassa kirjasto- ja arkistomiehiä sekä koulu- ja museopuolen asiantuntijoita.⁴⁶ Myöhemmin suunnitelmasta luovuttiin, koska valtiolta otti tämän tehtävän hoitaakseen.

Kyseinen aloite oli kuitenkin monin tavoin poikkeuksellinen, sillä vain harvoin Historiallinen Seura oli omatoimisesti esittänyt näin suurta hanketta. Tavallisesti historioitsijat olivat

⁴⁴ Palmén oli jo pitkään suhtautunut hyvin skeptisesti kustavilaisen ajan perustuslakien ja Porvoon valtiopäivien merkitykseen Suomen ja suomalaisten oikeuksien turvaajana. SHS ptk 29.4.1918. Kirjallisuus valkoisten sotapropagandasta sodan aikana ja jälkeen on laajaa. Lisäksi esimerkiksi *Oma Maa* -kirjasarjassa toistettiin näitä käsityksiä 1920-luvun painoksessa. Esimerkiksi Paavolainen 1966, 165–177; Uola 1998, 231–241; Roselius 2013; Karonen - Villstrand 2014.

⁴⁵ SHS ptk 29.4.1918.

⁴⁶ Valiokuntaan kuuluivat G. Schauman (pj), K. Blomstedt, A. R. Cederberg, J. Rinne, G. Sarva ja P. O. v. Törne. SHS ptk 29.4.1918, 8.5.1918.

järjestöjensä kautta lähinnä reagoineet muualta tulleisiin ehdotuksiin ja kyselyihin. Ensimmäisen kerran historiantutkijoita oli käytetty virallisina asiantuntijoina vuonna 1869, jolloin Historialliselta Osakunnalta kysyttiin näkemystä Hämeen linnan ulkovallien ja vallihautojen historiallisesta arvosta. Vallien tilalle suunniteltiin rakennettavaksi uusia vankityrmiä. Ylimääräiseen kokoukseen kutsutut jäsenet olivat täysin poikkeuksellisesti erimielisiä rakennelmien arvosta. Äänestyksessä vähemmistöön jääneet jäsenet (Rabbe, Akiander, Elmgren ja Koskinen) kirjasivat pöytäkirjaan vastalauseensa. He eivät pitäneet uudempia rakennelmia samalla tavalla säilyttämisen arvoisina kuin keskiaikaista linnaa, jonka merkityksestä Osakunnan jäsenet olivat yksimielisiä. Sven Gabriel Elmgren puki sanoiksi vähemmistöön jääneiden jäsenten tunnot. Hän piti vaarallisena, jos ”ainoastaan vaaditaan vanhan pysyttämistä koskemattomassa tilassa, koska sen kautta hallitus ja yleisö kadottavat kaiken halun vasta kuunnella historian-tutkijain mietintöjä ja kohtuullisia toiveita. Sillä missä ollaan varma saamaan jyrkän kiellon, siinä ei huolita kysyä”.⁴⁷

Aloite Osakunnan kuulemiseksi tuli alusta lähtien yhdistyksen ulkopuolelta, ja sama linja jatkui sittemmin Historiallisen Seuran aikana. Ylipäätään Seuralta pyydettiin vain harvoin lausuntoja, mutta esimerkiksi vuonna 1897 säätyvaltiopäivien yleinen anomusvaliokunta tiedusteli tutkijoiden kantaa kirkonarkistojen säilyttämisestä ja maakunta-arkistojen perustamisesta. Ensimmäinen maakunta-arkisto perustettiin kolme vuosikymmentä myöhemmin Hämeenlinnaan.⁴⁸ Seura antoi 1920-luvulla sisäasiainministeriön pyynnöstä myös muutaman lausunnon paikkakuntien nimien muuttamisesta.⁴⁹ Ajanjaksolla ainoan kerran Seura lausui mielipiteensä omatoimisesti vuonna 1928, kun se otti kantaa historianopettajain yliopistokoulutukseen. Kouluhallitus oli antanut asiasta asetuksen pyytämättä etukäteen siitä lausuntoa Helsingin yliopistolta: Seura vaati asetuksen kumoamista ja uuden laatimista.⁵⁰

1920-luvun jälkipuoliskolla myös muun muassa Suomalaisuuden Liitto lähestyi Historiallista Seuraa esittäen yhteistyötä ”suomalaisuuden liikkeen” historian laatimisessa. Seura olikin halukas keräämään suomalaisuuden vaiheisiin liittyvää muistitietoa, mutta muusta

⁴⁷ HO ptk 11.3.1869, 1.4.1869; Blomstedt, K. 1925a, 45–46.

⁴⁸ Arkistoasioista perusteellisemmin Pirkko Leino-Kaukiaisien osuudessa tässä teoksessa. Maakunta-arkistojen perustaminen sai uutta vauhtia vuodesta 1921 lähtien, kun joukko kansanedustajia teki asiasta anomusehdotuksen. Väinö Voionmaa oli anomuksen ensimmäinen allekirjoittaja. SHS ptk 13.3.1897, 9.11.1927; Tuominen 1975, 71–73; Tommila 1989, 182.

⁴⁹ Esimerkiksi SHS ptk 31.1.1927, 31.10.1927.

⁵⁰ SHS ptk 25.11.1929 (ylimääräinen).

yhteistyöstä olisi sovittava erikseen.⁵¹ 1930-luvun alussa esimies Kaarlo Blomstedt tiedusteli Tieteellisen keskuslautakunnan jäsenen ominaisuudessa Seuran halukkuutta ottaa valvoakseen ”sortovuosien” ja itsenäisyysliikkeen lähdeaineistojen keruun. Vastaus oli myönteinen ja tulevina vuosina Seura sai tämän itsenäisyysliikkeen historiaan liittyvän tilaustyön kautta useita kertoja rahoitusta opetusministeriöltä. Yksin ensimmäisenä toimintavuonna (1931) rahoitusta myönnettiin 66 000 markkaa, mikä vuoden 2016 rahassa vastasi lähes 25 000 euroa ja oli aikanaan merkittävä summa, sillä se oli lähes professorin vuosipalkan suuruinen. Monet aiemmista Seuran koordinoimista hankkeista olivat olleet perustutkimusta. Tällä kertaa kyse oli kuitenkin ennen muuta keruutyöstä, josta päävastuussa oli kirjallisilla ansioillaan mainetta niittänyt reservinluutnantti Eino I. Parmanen. Useita satoja henkilöitä hanketta varten haastatellut Parmanen julkaisi 1930-luvulla ja 1940-luvun alussa neliosaisen *Taistelujen kirjan*, jossa hän hyödynsi keräämäänsä aineistoa. Hengentuote pidettiin turvallisen käsivarrenmitan päässä Seuran tieteellisistä hankkeista ja pyrkimyksistä.⁵²

Itsenäistyminen lisäsi historiantutkimuksen ja muidenkin kansallisten tieteiden arvostusta. Niinpä U. L. Lehtosen esittämä kritiikki ei lopulta saanut vastakaikua vuoden 1917 jälkeisessä tilanteessa. Arvostuksen nousu näkyi konkreettisesti esimerkiksi Seuran 50-vuotisjuhlassa vuonna 1925, jossa läsnä oli Seuran jäsenten ja historiantutkimuksen ystävien lisäksi koko valtiojohto: ”kutsuvieraina Tasavallan presidentti, pääministeri, Eduskunnan puhemies”.⁵³ Toisen maailmansodan jälkeenkin Seuran 75-vuotisjuhlassa (1950) paikalla oli opetusministeri, Helsingin yliopiston kansleri, Helsingin yliopiston rehtori ja vararehtorit sekä vastaperustetun Suomen Akatemian jäseniä ja monien tieteellisten seurojen edustajia.⁵⁴

⁵¹ SHS ptk 25.10.1926.

⁵² SHS ptk 26.1.1931, 30.3.1931, 28.9.1931, 9.11.1931, 11.12.1931, 29.2.1932, 26.9.1932, 27.2.1933; Tommila 1989, 185. Palkoista: Lindgren 1928, 28; Lindgren 1938, 7.

⁵³ SHS ptk 28.9.1925, 9.11.1925; Tuominen 1975, 46; Eskola, S. 2003, 64–65.

⁵⁴ SHS ptk 9.11.1950.

Historiantutkijat säätyvaltiopäivillä ja eduskunnassa

1800-luvun suomalaiset historian professorit olivat merkittäviä yhteiskunnallisia vaikuttajia, jotka yliopisto-opettajina ja oppilaidensa kautta vaikuttivat suoraan yhteiskuntaan.⁵⁵

Historiallisen Seuran vuosikertomuksiin kirjattiin vuodesta 1877 lähtien yli neljännesvuosisadan ajan säännöllisesti Seuran jäsenten valtiopäiväkiireistä.⁵⁶ Seuran aktiivisimmat toimijat purnasivat toistuvasti valtiopäivien tieteenteolle aiheuttamista esteistä ja ”nykyajan kysymyksistä”, joihin he historiantutkijoina kuitenkin syvästi sekaantuivat.⁵⁷ Valtiopäivistä oli vuosikertomusten perusteella tavallisesti vain vaivaa. Tutkijat eivät näytä hyödyntäneen ainakaan laajasti edustuslaitoksen kautta muodostunutta vaikutusvaltaansa oman tieteenalansa edistämiseen, vaikka edellä mainittiinkin esimerkiksi senaatin historiahankkeesta. Silti esimerkiksi valtiollisia avustuksia ja tukia jaettaessa historiantutkijoiden yhdistys jäi monia sisarseurojaan heikompaan asemaan. Vuosikertomuksissa ja erinäisissä puheenvuoroissa viitattiin jatkuvasti tähän epäkohtaan.⁵⁸

Historiantutkijat olivat silti itse passiivisia resurssien hankinnassa, ja tavallisesti oltiin ulkoa tulleiden aloitteiden ja ehdotusten varassa ja vietävissä. Valtionhallinnon johtopaikoilla istuneet historioitsijat tekivät toki oman osuutensa, mutta julkisuudelta piilossa. Tilapäiset avustukset olivat lisäksi tavallisesti etukäteen korvamerkitty johonkin tiettyyn tarkoitukseen. Esimerkiksi vuonna 1891 Seuran julkaisutoimintaan myönnettiin Längmanin rahastosta 16 000 markkaa⁵⁹ (vuoden 2016 rahassa noin 73 000 euroa), josta puolet varattiin 1700-luvun lopun ja 1800-luvun asiakirjojen julkaisemiseen. Tapaus paljastaa jälleen sen, kuinka Seura oli usein reagoija.⁶⁰

Vuosikertomusten perusteella historiantutkimus pysähtyi valtiopäivien ajaksi. Totta olikin, että säätyvaltiopäivien loppuaikoina (1875–1905) Seuran yhteensä 32 jäsenestä yli puolet

⁵⁵ Ahtiainen - Tervonen 1996, 57, viite 15. Myös esimerkiksi Mylly 2002, 226, 227–230; Klinge 1989c, 672–694; Klinge 2010, 255–258.

⁵⁶ SHS ptk 9.11.1877 (lainaus). Myös esimerkiksi 9.11.1878; 9.11.1891; 9.11.1899. Esimerkiksi vuoden 1877 valtiopäivien aikana yliopiston toiminta lamaantui yleisestikin, kun yhdeksän yliopiston 31 professorista oli valtiopäivillä (Klinge 1989c, 678). Kiireitä riitti myös yksikamarisen eduskunnan ajalla, sillä Armas Luukko (2008, 216) kertoo, kuinka professori Voionmaan luentoja peruutettiin 1930-luvun alussa silloin tällöin ”eduskunnan täysistunnon takia”.

⁵⁷ Esimerkiksi SHS ptk 25.9.1885 (esimies K. E. F. Ignatius), myös 9.11.1885 (E. G. Palmén), samoin vuosikertomus 9.11.1888.

⁵⁸ Esimerkiksi SHS ptk 21.5.1917.

⁵⁹ Summa vastasi enemmän kuin kahden professorin vuoden palkkaa.

⁶⁰ SHS ptk 9.11.1891.

istui eri aikoina valtiopäivillä aatelis- (yhdeksän edustajaa), pappis- (seitsemän⁶¹ edustajaa) tai porvarissäädyissä (kaksi edustajaa).⁶² Seura oli rajoitetun jäsenmääränsä vuoksi haavoittuvainen, sillä lähes poikkeuksetta valtiopäivämiehet olivat myös Seuran aktiivisimpia jäseniä. Sellaisia henkilöitä olivat erityisesti Y. S. Yrjö-Koskinen, K. E. F. Ignatius, E. G. Palmén, Gabriel Rein, J. R. Danielson-Kalmari, Kustavi Grotenfelt ja August Hjelt. Hjelt, Ignatius, Danielson-Kalmari, Ernst Nevanlinna, August Ramsay, Väinö Voionmaa ja Yrjö-Koskinen toimivat myös senaattoreina, joten historiantutkijoiden osallistuminen valtionhallintoon ja yhteiskunnalliseen vuorovaikutukseen oli näillä mittareilla autonomian ajan lopulla varsin vahva.⁶³

On vaikea arvioida, pääsivätkö mainitut henkilöt säätyvaltiopäiville siksi, että he olivat historioitsijoita vai jostain muusta syystä. Aatelissäätyyn kuuluneet saivat osallistumisoikeuden säätyprivilegioidensa perusteella. Sen sijaan aatelittomat valtiopäivämiehet olivat joko pappissäädyssä yliopiston edustajia (Danielson-Kalmari seitsemän kertaa⁶⁴) tai hiippakuntien koulunopettajien tai pappien valitsemia (Danielson-Kalmari kaksi kertaa, Forsström (Hainari) kolme kertaa, Palmén kuusi kertaa sekä Yrjö-Koskinen kolme kertaa). Porvarissäätyyn historioitsijoita ei kelpuutettu suuriruhtinaskunnan pääkaupungin valtuutettuina, vaan monien muiden helsinkiläisten tapaan tilastotieteilijät ja myöhemmät senaattorit August Hjelt ja K. E. F. Ignatius edustivat huomattavan pieniä kaupunkeja.⁶⁵

Porvarissäädyssä August Hjelt otti jo varhain kantaa esimerkiksi talonpoikais- ja porvarissäädyn äänioikeuskysymyksiin ja laati yhdessä toisten kanssa asiasta useita valtiopäiväanomuksia. Osasta tuli jopa säätyjen anomuksia. Ignatius istui muun ohella neljä

⁶¹ Kustavi Grotenfelt, E. G. Palmén ja Y. S. Yrjö-Koskinen ehtivät edustaa sekä aatelis- että pappissäädyssä.

⁶² 1890-luvulla jopa 12 historiantutkijaa istui yhtä aikaa valtiopäivillä, mikä kiistatta vaikeutti Seuran toimintaa ja historiantutkimuksen edistämistä, sillä Seurassa oli tuolloin reilut parikymmentä jäsentä. Lisäksi osa jäsenistä ei eri syistä ollut aktiivisia. Aatelissäädyssä säätyvaltiopäivillä tutkijajäsenistä toimivat Bonsdorff, Creutz, Grotenfelt, Palmén, Ramsay, Th. Rein, Schauman, Tawaststjerna, Yrjö-Koskinen, pappissäädyssä Colliander, Danielson-Kalmari, Hainari, Koskimies, Palmén, Yrjö-Koskinen, porvarissäädyssä August Hjelt ja Ignatius. SHS ptk 9.11.1897; Tuominen 1975, 35–36; Pohjolan-Pirhonen 1965, 66; Kansanedustajamatrikkeli.

⁶³ Esimerkiksi Tuominen 1975, 35–36, myös liite 1. Yrjö-Koskisesta tuli vuonna 1882 Leo Mechelinin ohella ensimmäinen poliittisin perustein nimitetty senaattori. Tommila 2003b, 48.

⁶⁴ Lisäksi aatelismiehet Grotenfelt yhden kerran ja Palmén kaksi kertaa.

⁶⁵ Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys mahdollisti vaikutusvaltaisten henkilöiden rekrytoinnin pikkukaupunkien edustajiksi. August Hjelt edusti Heinolaa ja Naantalia, K. E. F. Ignatius puolestaan Hämeenlinnaa, Kaskista ja Käkisalmea. Jutikkala 1972, 99–100, 114; Mylly 2006, 43.

kertaa valtiopäivillä ja teki toistakymmentä anomusta erilaisista teemoista, joista osasta tuli säätyjen anomuksia.⁶⁶

Aidosti vaikutusvaltaiset ja laajasti keskusteluihin osallistuneet edustajat olivat vähissä. Aktiiviset toimijat eri säädyissä olivat jokseenkin odotusten mukaisesti Yrjö-Koskinen (aina aatelointiinsa ja senaattoriksi nimittämiseensä 1885 saakka), Palmén, Danielson-Kalmari ja Ignatius. Muut toimivat ennen muuta taustalla, jos sielläkään. Edellä mainituista jokainen – ja erityisesti Danielson-Kalmari – käytti toistuvasti historiantutkimuksesta esiin kaivamiaan todisteita argumentoidessaan jotain nykyhetken tilannetta tai lakialoitetta. Kuitenkin erilaiset luottamustehtävät ja valiokuntien jäsenyydet kertovat parhaiten edustajien yleisestä arvostuksesta – tai ainakin siitä, että he olivat onnistuneet pääsemään valitsijamiehiksi, joille aivan yleisesti kasautuikin sitten koko joukko keskeisiä valiokuntapaikkoja.⁶⁷

E. G. Palménin ansioluettelo valtiopäivämiehenä on hengästyttävää luettavaa. Palménin valtiopäiväura lähti nousuun siinä vaiheessa, kun hän siirtyi aatelissäädystä pappissäädyn edustajaksi vuoden 1888 valtiopäivillä. Ritaristossa ja aatelistossa hän oli ollut pelkkä riviedustaja, mutta vähälukuisemmassa pappissäädystä hänelle siunaantui runsaasti keskeisiä tehtäviä. Palménin kykyjä väheksymättä voi todeta, että kilpailu paikoista oli todennäköisesti hengellisessä säädyssä vähäisempää kuin monipäisessä aatelissäädystä.⁶⁸ Säätyvaltiopäivien loppuun saakka Palménilla olikin sitten vähintään kaksi, toisinaan jopa kolme, valiokuntapaikkaa monissa eri valiokunnista.⁶⁹ Silti täysin omassa luokassaan tältä osin oli Yrjö-Koskinen, joka kaksi kertaa pappissäädyn valitsijamieheksi päästyään valittiin ensin vuosien 1877–1878 valtiopäiville seitsemään valiokuntaan varsinaiseksi jäseneksi ja sitten vuoden 1882 valtiopäiville neljään. Danielson-Kalmari oli tässä suhteessa maltillisempi, vaikka toimikin vuodesta 1888 aina vuosien 1904–1905 valtiopäiviin saakka elektorina:

⁶⁶ Nordenstreng 1920.

⁶⁷ Säätyvaltiopäivien pöytäkirjat ja niiden hakemistot. Kirjoittaja valmistelee laajempaa tutkimusta historiantutkijoista kansanedustuslaitoksessa, mutta tässä luvussa tila ei riitä yksityiskohtaiseen analyysiin. Valtiopäiväedustajien valiokuntapaikkatiedot perustuvat SSPA 1917 sekä eduskunnan pöytäkirjojen hakemistoihin. Kirjallisuudesta erityisesti: Krusius-Ahrenberg 1967; Krusius-Ahrenberg 1981; valitsijamiehistä ja valitsijamiesten vaaleista yksikamarisessa eduskunnassa: Salervo 1977, 59–61, 205–208. Vastaava analyysi yritysjohdajien valtiopäivävaliokuntiin osallistumisesta: Karonen 2004, luku 8.

⁶⁸ Vrt. myös Kustavi Grotenfelt, joka viiden valiokuntapaikattoman aatelissäätiedustuksen jälkeen piipahti vuosien 1904–1905 valtiopäivillä yliopiston edustajana pappissäädystä ja sai heti kaksi valiokuntapaikkaa (suostuntavaliokunta ja toimitusvaliokunta) sekä yhden varajäsenpaikan (perustuslakivaliokunta). Viimeisillä säätyvaltiopäivillä 1905–1906 Grotenfelt nousikin aateliston ja ritariston valitsijamieheksi ja sen myötä toimitusvaliokunnan puheenjohtajaksi sekä perustuslakivaliokunnan varajäseneksi.

⁶⁹ Palmén toimi valitsijamiehenä vain kerran, mutta oli kolme kertaa varamiehenä.

yleensä hän istui vain kahdessa valiokunnassa kerrallaan, mutta tavallisesti niistä arvostetuimmissa, kuten valtio-, talous-, laki- tai perustuslakivaliokunnassa.⁷⁰

Historiantutkijoina edellä mainittuja vähemmälle huomiolle jääneet Seuran tutkijajäsenet August Ramsay ja Thiodolf Rein olivat säätyvaltiopäivämiehinä erittäin vaikutusvaltaisia, sillä ensin mainittu toimi valitsijamiehenä kuusi kertaa ja jälkimmäinen peräti kahdeksan kertaa. Valiokuntien puheenjohtajia valittaessa nelikamarisessa parlamentissa säädyllä oli väliä, joten aatelismiehinä herrat pääsivät usein heiluttelemaan nuijaa pöydän päästä.⁷¹

Eduskuntauudistus muutti yhteiskunnallista tilannetta merkittävästi. Asian noteerasi myös Seuran vuoden 1906 vuosikertomukseen kansansivistystyössä ja oppikirjailijana kunnostautunut sihteeri O. A. Hainari, joka sittemmin itsekin toimi kaksilla valtiopäivillä kansanedustajana:

Seura viettää tämän vuosikokouksensa maamme kehityshistoriassa merkillisellä ajalla. Eduskuntalaitoksemme uudistus on onnellisesti saatu loppuun suoritetuksi tavalla, joka takaa jokaiselle Suomen miehelle ja naiselle yhtäläisen osanoton eduskunnan kokoonpanoon. Pienen kansamme oli sallittu ottaa edistysaskel, jota ihmismiljoonat suurissa kulttuurimaissa vielä kaihomielin odottavat. Eloisa uudistusten henki täyttää sentähden mielet kaikissa kansankerroksissa. Laajalle tähtääviä demokraattisia reformeja suunnitellaan henkisellä ja taloudellisella alalla, jotta kaikki käyttökelpoiset voimat saataisiin hereille, jotta jokainen, jolla on tälle isänmaalle jotakin annettavaa, tulisi tilaisuuteen tämän antimensa esilletuomaan suomalaisen, kansallisen kulttuurin rakentamiseksi.⁷²

Tosiasiassa kaikki historian alan keskeisimmät toimijat – kuten vaikkapa toisiinsa varauksin suhtautuneet E. G. Palmén tai M. G. Schybergson – eivät katselleet

⁷⁰ Tekstissä mainittujen lisäksi myös O. A. Forsström (myöhemmin Hainari) oli arvostettu edustaja, sillä vuosina 1899–1905 hän oli yhteensä seitsemän kertaa viiden eri valiokunnan jäsen.

⁷¹ Porvarissäädössä Ignatius oli joka kerta valtiopäivillä istuessaan valitsijamies ja useiden valiokuntien jäsen.

⁷² SHS ptk 9.11.1906. Hainari oli poliittisten mielipiteidensä vuoksi erotettu Sortavalan rehtorin virasta 1904 ja siirtynyt Helsinkiin. Sainio 2008; HS 25.1.1910.

demokratisoitumiskehitystä aivan yhtä valoisin mieltein.⁷³ Lopulta yleinen ja yhtäläinen äänioikeus vei monilta historioitsijoilta vaikutusmahdollisuudet valtakunnan politiikassa. Kehitys oli samankaltainen, joskin ajallisesti myöhäisempi, myös esimerkiksi Ruotsissa.⁷⁴ Perustuslakivaliokunta oli yksikamarisen eduskunnan alkuaikoina poliittisesti kaikkein painavin valiokunta. Siinä istuivat eri aikoina muun muassa vanhasuomalaiset Danielson-Kalmari ja Ernst Nevanlinna sekä koko joukko kovan linjan perustuslaillisia poliitikkoja.⁷⁵

Lähes kaikki aikakaudella eduskunnassa toimineista historiantutkijoista edustivat porvarillisia puolueita. Suomalaisen puolueen kansanedustajina toimivat J. R. Danielson-Kalmari (edustajana 1907–1917), E. G. Palmén (1907–1909), O. A. Hainari (1908–1910) sekä August Hjelt (1907–1909, 1910–1911). Heidän lisäksi A. H. Virkkunen (1907–1909, 1910–1911, 1914–1922) ja Ernst Nevanlinna (1907–1914, 1917–1922) aloittivat Suomalaisessa puolueessa ja siirtyivät sittemmin itsenäistymisen jälkeen perustetun kokoomuksen riveihin.⁷⁶ Kagaalin johtokunnassakin ensimmäisen venäläistämiskauden aikana toiminut Kustavi Grotenfelt istui myös yhden kauden (1908–1909) Nuorsuomalaisten edustajana. Pitkäaikaisia itsenäisyyden ajan kansanedustaja-historioitsijoita olivat ministerinäkin toiminut Vilho Annala (1933–1945, IKL) sekä RKP:tä ja sen sisällä ruotsalaista vasemmistoa edustanut ja jo säätyvaltiopäivillä aatelissäädystä istunut Georg Schauman (1919–1930). SDP:n riveissä mittavan uran teki Väinö Voionmaa, joka istui eduskunnassa vuodesta 1919 alkaen. Voionmaa oli yksi harvoja historioitsijoita, jolla oli merkittäviä tieteen ulkopuolisia valtiollisia ja poliittisia luottamustehtäviä itsenäisyyden ajan alkupuolella aina ministerintehtäviä myöten.

Historiantutkijoita osallistui myös vuosien 1917–1919 valtiomuotokamppailuun. Taloustieteilijäksi sittemmin siirtynyt Ernst Nevanlinna oli vuosina 1906–1913 Suomalaisen puolueen puheenjohtaja, valtiopäivämies ja toimi *Uuden Suomettaren* ja *Uuden Suomen* päätoimittajana. Hän kuului venäläistämiskausien aikana myöntövyvyysuuntauksella

⁷³ M. G. Schybergson jopa julkaisi kirjjasen äänioikeuskysymyksestä vuonna 1906 (Jyränki 2006, 21). Palmén suhtautui monissa kirjoituksissaan nihkeästi yksikamariseen eduskuntaan ja siellä havaittuihin toimintatapoihin (Tikka - Karonen 2014, 231–233). Yleisesti aikakauden ilmapiiristä esimerkiksi: Vares 2006, 11.

⁷⁴ Esimerkiksi Uppsalan yliopiston historian professoreista 1800- ja 1900-luvun vaihteessa useat olivat olleet joko valtiopäivämiehinä tai ministereinä. Gunneriusson 2012, 215. Yleisesti historiantutkijoiden vahvasta yhteiskunnallisesta asemasta Ruotsissa vuosisatojen vaihteessa, ks. Odén 1991, 89; Ihalainen 2015, 3–4, 13 ja passim.

⁷⁵ Vares 2006, 21.

⁷⁶ Käytännössä kaikki Suomalaisen puolueen historioitsijaedustajat olivat merkittäviä vaikuttajia puolueessaan. Perusteellisesti Leino-Kaukiainen 1994.

maineensa tahrineisiin poliitikkoihin. Nevanlinna ei vielä vuonna 1917 uskonut Suomen itsenäistymiseen; hän oli monarkismin kannattaja ja halusi muuttaa eduskunnan kaksikamariseksi eduskunnaksi, jossa olisi mukana myös intressiryhmien edustajia.⁷⁷ Vastaavasti RKP:n liberaalin vasemmiston ykkösedustaja Georg Schauman oli, toisin kuin valtaosa puolueestaan ja yleensä taustaryhmästään, jyrkkä tasavaltalainen.⁷⁸

Ahvenanmaan kysymys heikensi 1910- ja 1920-lukujen vaihteessa vakavasti Suomen ja Ruotsin suhteita. Historiantutkijoilla oli kummassakin maassa oma roolinsa, ja suomalaisista vahvan panoksensa antoivat von Bonsdorff, Danielson-Kalmari, Bruno Lesch ja Schybergson, jotka kaikki puolsivat saariryhmän kuulumista Suomen tasavaltaan.⁷⁹

1920-luvun alusta lähtien historioitsijoiden merkitys kansanedustuslaitoksessa oheni merkittävästi, ja 1930-luvun alusta tämän luvun tarkastelujakson loppuun mennessä Seuran tutkijajäsenistä eduskunnassa istuivat vain Voionmaa ja Annala, joista molemmille kertyi siis myös ministerintehtäviä.

Historian Ystävien Liitto ja suurelle yleisölle suunnatut radioesitelmät

Historiallisen Seuran tutkijajäsenet olivat aktiivisesti perustamassa vuonna 1926 Historian Ystävien Liittoa (HYL).⁸⁰ Historiallisen Seuran avautumista niin sanottua suurta yleisöä kohti aikanaan vaatinut U. L. Lehtonen oli hankkeen alullepanija ja keskeisin toimija aina varhaiseen kuolemaansa (1927) saakka. J. K. Paasikivi toimi pitkään yhdistyksen puheenjohtajana, mutta käytännössä toimintaa johti varapuheenjohtajana yhtäjaksoisesti

⁷⁷ Nevanlinnan hautajaisissa vainajan muistoa kunnioittamassa oli huomattava joukko eturivin porvarillisia poliitikkoja ja tiedemiehiä. HS 8.9.1932, 14.9.1932.

⁷⁸ HS 7.10.1930, 12.10.1930; Cederberg 1930, 161–163; Vares 2001b.

⁷⁹ Esimerkiksi Lesch – Mörne 1918; Bonsdorff 1919a, 173–179; Bonsdorff 1919b; Torvinen 1965, 55; Tommila 1965, 94; Tommila 1989, 190; Ikonen 1992, 134–137; Engman, Max 1994, 55; Roitto – Karonen – Ojala 2018.

⁸⁰ Ensimmäisessä varsinaisessa kokouksessa todettiin, että SHS:n jäsenistön keskuudessa oli esiintynyt ilmeisen vääriä käsityksiä HYL:n perustamisen motiiveista. Näitä harhakäsityksiä oli tarkoitus oikaista mitä pikimmin. Asiaan ei sittemmin enää palattu, joten todennäköisesti ongelma saatiin selvitettyksi. Kuitenkin tosiasia oli, että Seuran ja HYL:n primus motor Lehtosen välit olivat 1920-luvun jälkipuoliskolla pahasti tulehtuneet, elleivät peräti poikki. KA HYL JK 19.4.1926; SHS ptk 9.11.1926; Tuominen 1975, 22–26; Kuusi 1976, 291–292; Rommi 1978b, 148–149.

perustamisesta aina vuoteen 1946 asti istunut Väinö Voionmaa. HYL:n perustamisen taustalla oli suuri joukko keskeisiä politiikan ja tiedemaailman vaikuttajia, joiden mielestä oli tärkeää, että ”valtiollisesti nuori kansamme” saisi ”historian kokemuksiin perustuvaa ajattelua”.⁸¹

HYL:n toimintaperiaatteena oli pitää erilaisista historiallisista aiheista yleistajuisia esitelmää sekä harjoittaa julkaisutoimintaa. Julkaisusuunnitelmat olivat varovaisestikin arvioiden kunnianhimoisia, sillä aluksi piti julkaista Gunnar Suolahden Yrjö-Koskinen-elämäkerta ja Danielson-Kalmarin ”pienempien teosten kokoelma”. Suunnitelmissa oli myös Väinö Voionmaan *Suomen heimohistoria* -sarjan julkaiseminen. Edellä sanottu osoittaa, kuinka vaikeaa on erottaa toisistaan varsinaista tieteellistä tutkimusta ja suurelle yleisölle suunnattua toimintaa. HYL:n säännöissäkin puhuttiin ainoastaan ”historiallisista julkaisuista”.⁸²

Suunnitelmat täsmentyivät vielä vuoden 1926 lopulla. Lehtonen kaavaili Liiton julkaisevan suuren määrän eri maiden yleisesityksiä sekä suurmiesten elämäkertoja, ja teoksia laskettiin ilmestyvän vuosittain neljä tai viisi. HYL:n jäsenmaksut eivät olisi riittäneet sellaiseen julkaisumäärään, vaan lisäksi olisi tarvittu esimerkiksi apurahoja. Kiintoisa yksityiskohta suunnitelmassa oli se, että julkaistavia teoksia ehdottaisi *Historiallisen Aikakauskirjan* toimitus eli käytännössä Lehtonen itse, sillä hän johti toimitusta omin päin ja aikalaiskokemustenkin valossa yksinvaltaisoin ottein.⁸³

HYL neuvotteli keskeisten kaupallisten kustantajien kanssa yhteistyöstä, joskin toisinaan syntyi kiistoja muun muassa siitä, miten yhdistys saisi nimensä näkyviin teoksissa.⁸⁴ Lisäksi kahteen eri otteeseen (1931, 1941) pohdittiin HYL:n *Historian Aitta* -nimisen julkaisun muuttamista neljä kertaa vuodessa ilmestyväksi aikakauskirjaksi. Kummallakin kerralla aloitteen tekijänä oli Voionmaa, keväällä 1941 Arvi Korhosen tukemana. Tuolloin päätöstä lykättiin epävakaiden olojen vuoksi tulevaisuuteen, eikä asiaan enää ainakaan johtokunnassa palattu.⁸⁵

⁸¹ Perustamiskirjeen allekirjoittivat K. R. Brotherus, J. R. Danielson-Kalmari, Niilo Liakka, pääjohtaja O. Mantere, J. K. Paasikivi, prof. Edv. Rein, prof. Martti Ruuth, V. Tanner, V. Voionmaa ja U. L. Lehtonen. HYL JK 19.4.1926; HAik 1948: 46–47; vrt. esimerkiksi Ruutu 1950, 266; Kuusi 1976, 293. Väinö Voionmaan roolista historiantutkijana ja kansanvalistajana erityisesti Halila 1969, passim.; Tommila 1989, 178; Ahtiainen - Tervonen 1996, 147–158; Kaarninen, P. 2001; Lähteenmäki 2014b.

⁸² KA HYL, JK: 19.4.1926.

⁸³ KA HYL, JK: 17.11.1926, liite 2; Korhonen 1927, 279; Brotherus 1927, 281; Bonsdorff 1928, 48; Rommi 1978b, 124–126. Kirjahankkeista myöhemmin esimerkiksi HYL JK: 20.3.1929, 22.9.1930, 7.10.1932, 13.11.1936.

⁸⁴ Esimerkiksi KA HYL, JK: 22.9.1930, 22.12.1930, 14.10.1931; myös Kuusi 1976, 296–297, 299.

⁸⁵ KA HYL, JK: 10.2.1931, 31.1.1941, 26.4.1941; Kuusi 1976, 299–300.

Yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen kannalta keskeinen seikka oli myös uuden teknologian nopea käyttöönotto. Lehtonen kertoi tammikuussa 1927 sopineensa Yleisradion kanssa historiallisten radioesitelmien pitämisestä. Lehtosen huonot välit moniin muihin ammattihistorioitsijoihin näkyivät aluksi siinä, että Martti Ruuthia lukuun ottamatta muita Seuran tutkijajäseniä ei ensimmäisellä luennoitsijalistalla näkynyt.⁸⁶ Kuitenkin jo vuoden 1928 suunnitelmassa lähes kaikki henkilöt, joita oli kaavailtu parinkymmenen esitelmän pitäjiksi, olivat omista erityisteemoista esitelmäiviä asiantuntijoita.⁸⁷

Lehtosen kuoleman jälkeen radioesitelmien koordinointi, kuten julkaisutoiminnan suunnittelukin, siirtyi Voionmaalle.⁸⁸ Voionmaa soveltui tehtävään hyvin, sillä hän istui pitkään Yleisradion hallintoneuvostossa. Radioesitelmätoiminta oli monin tavoin kunnianhimoista, vaikka eri yhteyksissä viitattiin ainakin rivien välissä esitysten suuriin laatueroihin.⁸⁹ Myöhemmin 1930-luvulla HYL:n nimissä pidettiin toisinaan kokonaisia esitelmäsarjoja, joissa ei ollut mukana käytännössä ainuttakaan historioitsijaa. HYL:n johtokunta valittelikin 1930-luvun puolimaissa Yleisradion vaatineen ajankohtaisia aiheita, mikä oli johtokunnan mielestä haitallista kansansivistystyölle.⁹⁰ Osa esitelmäkokonaisuuksista julkaistiin, sillä HYL:n julkaisusarjassa *Historian Aitta* ilmestyi kolme nidettä nimellä ”Suomen historiaa radiossa”.⁹¹

⁸⁶ KA HYL, JK: 17.1.1927; Kuusi 1976, 296; Suomi 1961; Lyytinen 1996; Vihavainen 1996.

⁸⁷ KA HYL, JK: 21.11.1927. Mukana olivat FM V. H. Toivonen (esihistoria); FT Arvi Korhonen (kansainvaellukset); prof. A. M. Tallgren (Suomen asutus); FT Juhani Rinne (ristiretket); prof. Väinö Voionmaa (keskiajan hallinto); piispa Jaakko Gummerus (kirkollinen elämä keskiajalla); prof. Martti Ruuth (uskonpuhdistus Euroopassa); piispa Gummerus (Agricola); valtioneuvos Werner Tawaststjerna (suuret venäläissodat); prof. K. Blomstedt (nuijasota); FT Korhonen (30-vuotinen sota); prof. Arvi Grotenfelt (Turun yliopisto); prof. K. R. Melander (1600-luvun talouselämä); everstiluutnantti Nurmio (isoviha); prof. A. R. Cederberg (vapaudenajan poliittinen historia); prof. Voionmaa (1700-luvun maareformit); tri Heikki Renvall (A. Chydenius); prof. Einar W. Juvelius (Suomen puolustuskysymys 1700-luvulla); prof. Gunnar Suolahti (kustavilaisen ajan sivistyselämä, 2 luento). Tosin Tawaststjerna ja Suolahti kieltäytyivät ja Juvelius lupasi ilmoittaa myöhemmin, ottaako hän tehtävän vastaan. HYL, JK: 10.12.1927, HYL:n vuosikertomus 1927.

⁸⁸ Väinö Voionmaan suunnitelma keväällä 1928 radioesitelmiksi käsitti yhteensä 42 teemaa. Luennoitsijoiksi kaavailtiin ennen muuta Seuran tutkijajäseniä, kuten E. Laine, G. Rein, G. Sarva, A. R. Cederberg, A. Korhonen, E. Nevanlinna, K. Blomstedt, K. W. Rauhala ja G. Suolahti. KA HYL, JK: 2.1.1928, 4.5.1928. Voionmaan otettua ohjat käsiinsä HYL:n ja SHS:n yhteistyö radioesitelmien tarjoamisessa Yleisradiolle tiivistyi (esimerkiksi SHS ptk 8.12.1930). Myöhemmin radiosarjojen suunnittelu siirtyi HYL:n apulaissihteereille, ensin Pentti Renvallille ja sitten Aulis Ojalle. Esimerkiksi: KA HYL, JK: 10.5.1933; Lähteenmäki 2014b, 80.

⁸⁹ Esimerkiksi KA HYL: 24.11.1928, 2.5.1929. Toisesta näkökulmasta laatuasiaan viittasi myös Voionmaan ilmoitus joulukuussa 1930: ”Yleisradio oli kääntynyt eräiden muiden historiallisten yhtymien puoleen pyytäen niitä järjestämään historiallisia radioesitelmiä ja että ainakin Tampereen Historiallinen Seura oli antanut myönteisen vastauksen.” KA HYL, JK: 22.12.1930.

⁹⁰ Esimerkiksi KA HYL 27.4.1932: esitelmäsarjat suomalaisista 1800-luvun suurmiehistä, suurista löytöretkistä ja Pohjois-Amerikan historiasta, myös 10.5.1933, 26.11.1935 (lainaus); Kuusi 1976, 298, 299–300.

⁹¹ KA HYL, JK: 3.10.1929: *Suomen historiaa radiossa. Toimittanut Historian Ystäväin Liitto* ilmestyi kolmena volyyminä vuosina 1929–1931. Kronologisesti jaettujen teosten kirjoittajat olivat käytännössä kaikki Suomen historian eturivin asiantuntijoita.

Sota-ajasta rauhankriisiin: historioitsijat ja (henkinen) maanpuolustus

Toisen maailmansodan aikana suuri osa historiantutkijoista pääsi tai joutui toimimaan konkreettisesti sekä henkisen että aseellisen maanpuolustuksen parissa. Tässä esityksessä ei pohdita sota-ajan välittömiä vaikutuksia yksilöihin, mutta jo nopea vilkaisu sodan aikana toimineiden tutkijoiden matrikkelitietoihin, muistelmiin ja muistokirjoituksiin osoittaa, että monet tulevista tai jo sodan aikana asemansa vakiinnuttaneista historioitsijoista olivat merkittävässä tehtävissä jo vuosina 1939–1945.⁹² Tilanne on sikäläkin mielenkiintoinen, että suomalainen historiankäsitelmä oli jo ennen noita aikoja usein saanut runsaasti vaikutteita sota-ajoista: esimerkiksi valtionmuodostuksen ja sotien välistä yleistä – tavallisesti loppujen lopuksi positiiviseksi katsottua – yhteyttä on pitkään pidetty merkittävänä suomalaisessa tutkimuksessa. Suomen sijainti aggressiivisen ja vaarallisen vihollisen naapurissa oli myös kantava teema, sillä olemisen lännen ja idän puskurialueena ja länsimaisen kulttuurin itäisimpänä etuvartiona oli monin tavoin kunniaakasta, joskin yhtä aikaa raskasta. Nyt tutkijat pääsivät käytännössä kokemaan tilanteen ja antamaan oman aktiivisen panoksensa.⁹³

Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen ovat puhuneet 1940-luvulla laadituista ”asevelvollisuusteksteistä”, joita nuoremmat tutkijat laativat Valtion tiedotuslaitoksen (VTL) ja muiden vastaavien organisaatioiden palveluksessa ja jo varttuneet yliopistoviroistaan käsin. Kirjoituksia laativat muun muassa Eino Jutikkala, Jalmari Jaakkola (1940, 1941), Einar W. Juva (1942, 1943) ja A. R. Cederberg (1943), jotka Jutikkalaa lukuun ottamatta olivat jo vakinaisia professoreja.⁹⁴ Jutikkala mainitsi jo syksyllä 1944 kirjoittamassaan VTL:n sotakronikassa, kuinka laitoksessa laadittiin keväällä 1944 tekstejä, joissa ”palattiin useasti

⁹² Hietala 2006; Kaarninen, M. 2006; Katajala 2013, 41–45; Kauhanen 2018, 159–193. Esimerkiksi Hovi 1991, 375; HS 19.8.1991 (Niitemaa); Jokipii 1991, 376–377 (Kaukamaa); Virrankoski 1993, 358 (Luukko); Soikkanen 1993, 359 (Paasivirta); HS 25.1.1998 (kirjoittaja Päiviö Tommila), (Halila); Nygård 2007, 135 (Jokipii); Luukko 2008.

⁹³ Keskustelusta esimerkiksi Ahtiainen - Tervonen 1996, 76–80; Herlin 1996, 86; Strömberg 1998, 47–48; Karonen - Villstrand 2014; Karonen 2014, 182–183, myös viite 20 ja siinä mainittu kirjallisuus; Katajala 2014 sekä esimerkiksi Korhonen 1939; Korhonen 1943; Jutikkala 1943 (1977); Korhonen 1953a.

⁹⁴ Esimerkiksi Laine 1982, 47–48, 82–84; Tommila 1989, 199; Ahtiainen - Tervonen 1996, 82–83; Herlin 1996; Pimiä 2007. VTL:stä myös esimerkiksi Herlin 1993, 141–203; Kaarninen, M. 2006, 191–196; Jutikkala 1944 (1997).

myös kertomuksiin sellaisista historian vaiheista, joissa tilanne mahdollisimman läheisesti muistutti Suomen asemaa pitkittyvässä sodassa”. Tälläkin tavoin historioitsijoiden työ muistutti sota-aikana venäläistämiskausien lopun suoraa kannanottoa välttelevää mutta todellisuudessa väkevää näkemystä.⁹⁵

HYL otti osaa henkiseen maanpuolustukseen muun muassa suunnitteleamalla vuoden 1941 talvikaudelle sellaisia radioesitelmäsarjoja kuin ”Pohjoismaisen yhteistyön historiaa”, ”Entisaikojen jälleenrakennustyötä” ja ”Suomalaisia sotapäälliköitä”. Teemojen suunnittelu uskottiin Arvi Korhoselle, Pentti Renvallille ja apulaissihteeri Aulis Ojalle. Ennen jatkosodan alkamista ehdittiin pitää yhteensä yhdeksän esitelmää.⁹⁶ Sota-aikana historiantutkijoiden tutkimustoiminta supistui jäsenistön ase- tai muun palveluksen vuoksi vähäiseksi, minkä lisäksi osa arkistoista oli joko evakuoituina tai muuten tutkijoilta suljettuja. Tulokset näkyivät esimerkiksi HAikin ja HTF:n vuosi vuodelta ohentuneina vuosikertoina.⁹⁷

Silti käytännön tutkimustyötäkin tehtiin, joskin se oli mitä suurimmassa määrin – jälleen kerran – enemmänkin reagoinnin tulosta. Valtion Tieteellinen Itä-Karjalan Toimikunta lähestyi vuoden 1942 alussa Seuraa toivomuksella, että seura lähettäisi toimikunnalle tiedot mahdollisista tutkimushankkeistaan ja ehdotuksensa niiden tekijöiksi, jotta tuolloin Itä-Karjalasta vallatuista ”uusista alueista (saataisiin) kokonaiskuva”. Toimikunta tulisi koordinoimaan tutkimusta yhdessä Itä-Karjalan Sotilashallinnon kanssa ja pyrki löytämään työhön rahoitusta. Seura esitti laajaa, yhteensä seitsemänkohtaista historiallisen muistitiedon keruuta Itä-Karjalan alueelta. Historioitsijat eivät kuitenkaan esittäneet Toimikunnan toiveen mukaisesti tutkimustyöhön sopivia henkilöitä, eivätkä historioitsijat olleetkaan Antti Laineen mukaan kovin kiinnostuneita Itä-Karjalan tutkimuksesta. Tältä osin ero lähitieteenaloihin oli merkittävä.⁹⁸ Pentti Renvall oli jatkosodan aikana komennettu Äänislinnaan (Petroskoi)

⁹⁵ Jutikkala 1944 (1997), 256–257 (lainaus). Vrt. kuitenkin esimerkiksi A. R. Cederbergin sota-aikana pitämät varsin reipashenkiset puheet ja esiintymiset (Juujärvi 1997, 73–75) tai vaikkapa Einar W. Juvan (1943, 17) käsitykset isonvihan ja suuren Pohjan sodan jälkeisen tilanteen analogisuudesta talvisodan jälkeiseen aikaan: ”Suomen asema itäiseen naapuriinsa nähden oli Moskovan rauhanteon jälkeen keväällä 1940 suunnilleen samanlainen kuin se oli ollut jo kerran ennenkin, kolmatta sataa vuotta aikaisemmin.”

⁹⁶ KA HYL, JK: 6.11.1940. HYL:n toimintakertomus vuosilta 1941–1942. HAik 1943: 1, 56–58; Kuusi 1976, 303.

⁹⁷ SHS ptk 1939–1945. Myöskään esimerkiksi Historiska Föreningenin vuosikertomuksia ei painettu tavalliseen tapaan HTF:ään vuosilta 1941–1943. Myös esimerkiksi HArkin hakemistojen perusteella sota-aikana käytännössä lähes jokainen asepalvelusikäinen tutkijajäsen pystyi osallistumaan Seuran toimintaan korkeintaan rajoitetusti. Historiantutkijoiden julkaisutoiminnasta sota-aikana myös Kaarninen, M. 2006, 196–198.

⁹⁸ Teemat oli jaettu seuraaviin osiin: 1. Venäläistytämistoimet sekä tsaarin että bolševikkien aikana, ”Bolševististen oppien levittäminen”; 2. Vuosia tapahtunut ”Karjalan kansan nousu”; 3. ”>>Gyllingin ajan>> suomalaistamispyrkimykset”; 4. Maatalouskolhoosit ja niitä edeltäneet maanomistusolot; 5. Teollisuus- ja teollisuustyöväestö, erityisesti vuori- ja puuteollisuus sekä ”bolševikkien metsätalousolot”; 6. ”Väestön siirrot Itä-Karjalaan ja sieltä muualle Venäjälle. Poliittiset vainot”; 7. Kaupunki- ja talonpoikauskulttuuria koskevat

arkistojen järjestelytehtäviin, missä hän harjoitti myös tutkimusta Suomen Kulttuurirahaston myöntämän apurahan turvin: käytännössä hän olikin ainoa historiantutkija, joka julkaisi tieteellisiä tuloksia näitä kysymyksiä sivuavista teemoista.⁹⁹

Seuran järjestämille esitelmätilaisuuksille oli silti kysyntää jo välirauhan aikana, sillä Einar W. Juvan esitelmöidessä helmikuussa 1941 aiheesta ”Suomen puolustuslinjat ja sotavoimien keskityssuunnitelmat 1700-luvulla” paikalla oli yhteensä lähes sata kuulijaa. Juva osoitti tuolloin, kuinka aikakaudella

...meririntamaa pidettiin arimpana, jonka takia rannikon ja koko eteläisen rantaseudun puolustukseen kiinnitettiin eniten huomiota. Heti Uudenkaupungin rauhanteon jälkeen haluttiin puolustuslinjat vetää niin lähelle rajaa kuin suinkin. Silloisesta sotalaitosmuodosta johtui kuitenkin, että liikekannallepano oli aikaa kysyvää. Kun eteläinen rantaseutu monen sotilasiantuntijan mielestä kuitenkin ei tullut niin hyvään puolustuskuntoon, kuin toivottavaa olisi ollut, alettiin epäillä sen kestävyyttä ja suoritettiin puolustuslinjojen vetämistä kauemmas sisämaahan. Vuosisadan puolivälistä aina vv. 1808–09 ratkaisusotaan saakka jatkui sotilaspiireissä keskustelua tästä pääkysymyksestä. V. 1749 valtaneuvosto, v. 1785 Kustaa III ja v. 1808 salainen valmistelukunta kehottivat vetämään joukot Pohjanmaalle ja myöhemmin, kun apua olisi saatu Ruotsista, aloittamaan Suomen takaisinvaltaamisen. Niin pian kuin Viapori-Suomenlinna oli saatu joltiseenkin valmiuteen, oli sen suojaan osa armeijaa koottava.¹⁰⁰

Radioesitelmien pitämistäkin jatkettiin: vuonna 1943 luentosarjojen aiheina olivat ”Suomalainen sotilas kautta aikain” ja ”Ammattikuntalaitos”. Ensin mainitussa luentosarjassa esiintyi sotilasluennoitsijoiden lisäksi useita eturivin historioitsijoita kuten Arvi Korhonen,

muistot. SHS ptk 23.2.1942, 27.4.1942. Valtion Tieteellisestä Itä-Karjalan Toimikunnasta ja Suomen sukukansojen tutkimuksesta toisen maailmansodan aikana sekä Itä-Karjalan tutkimuksesta yleisesti: Pimiä 2007, 11–12 ja passim.; Pimiä 2009, erityisesti luku 2 sekä Laine 1982; Laine 1993, 91–202; Hietala 2006, 98–114; Kaarninen, M. 2006, 182–185, 191–194.

⁹⁹ Laine 1982, 180, myös viite 99; Renvall 1941, 232–240; Renvall 1944, 77–106; Jutikkala 2000.

¹⁰⁰ SHS ptk 24.2.1941.

Aulis J. Alanen ja Einar W. Juva.¹⁰¹ Samaa linjaa jatkoivat vuoden 1944 alkupuolella pidetty luentosarja ”Entisaikain suursotia” sekä talvella 1944–1945 järjestetty esitelmäsarja, jonka nimi oli sekin aikakauteen hyvin sopivasti ”Pienten kansojen panos maailmanhistoriassa”. Kyseisen sarjan esitelmät päätettiin julkaista, mutta painatus lykkääntyi aina 1950-luvun alkuun saakka.¹⁰² Hella Wuolijoen johtoon toukokuussa 1945 siirtynyt Yleisradio ei pitkään aikaan kaivannut historiantutkijoiden palveluksia. Asia todettiin HYL:n vuosikertomuksessa 1945 elegantisti: ”Suomalaisuuden läpimurto” -nimisen esitelmäsarjan [valmistelun] ”Yleisradiossa tapahtuneet uudelleenjärjestelyt [– –] keskeyttivät.”¹⁰³ Sitten vuonna 1948 radioesitelmät alkoivat ”pitkän väliajan jälkeen”. Sarjassa ”Sata vuotta sitten” esiintyivät Seuran tutkijajäsenistä Kaarlo Jäntere, Yrjö Nurmio ja Martti Ruutu, minkä lisäksi vuonna 1945 kesken jäänyt sarja ”Pienten kansojen panos maailmanhistoriassa” voitiin saattaa päätökseen.¹⁰⁴ Ensimmäinen ruotsinkielinen radioesitelmäsarja oli sekin pidetty syksyllä 1947, ja esitelmöitsijöinä olivat muun muassa Gunvor Kerkkonen, John E. Roos ja Gabriel Nikander, jotka olivat tai joista pian tuli Seuran tutkijajäseniä.¹⁰⁵

Historioitsijat olivat käytössä olleisiin resursseihin nähden aktiivisia ja näkyviä sota-aikana. Juuri tähän sodanjälkeisessä Suomessa ongelmalliseksi ja jopa kiusalliseksi osoittautuneeseen seikkaan Pentti Renvall viittasi esitelmässään Seuran kokouksessa joulukuussa 1945. Esitys herätti poikkeuksellisen paljon keskustelua heti tuoreeltaan, ja se julkaistiin vielä saman vuoden viimeisessä *Historiallisessa Aikakauskirjassa*. Seppo Hentilä käsittelee artikkelin herättämää keskustelua omassa luvussaan tässä teoksessa, joten tässä riittää viittaus yhteiskunnalliseen vuorovaikutukseen.¹⁰⁶

Huomautetaan varmaan, että meillä on jo kauan ja voimaperäisestikin yritetty levittää historianharrastusta. Sitä varten on omat järjestönsä, oma julkaisutoimintansa, oma

¹⁰¹ HYL:n vuosien 1944 ja 1945 pöytäkirjoja ei ole säilynyt, mutta HAik:ssa on normaaliin tapaan julkaistu toimintakertomukset (HAik 1945, 67–69).

¹⁰² Teos ilmestyi aikanaan *Historiallisessa Aitassa* (*Pienet kansat maailmanhistoriassa*, 1951); HYL, JK: 10.12.1946; HAik 1945, 149–150. Myös Seppo Hentilän osuus tässä teoksessa.

¹⁰³ HAik 1946, 68; Kuusi 1976, 303.

¹⁰⁴ HAik 1949, 70.

¹⁰⁵ Esitelmien pohjalta julkaistiin myöhemmin myös teos (*Svensk bygd*, 1949). Seuraava ruotsinkielinen radioesitelmäsarja pidettiin vuonna 1950, jolloin teemana oli ”Laki ja oikeus Ruotsin ajalla”. HTF 1947, 140 (Historiska Föreningenin toimintakertomus 1946–1947); HTF 1948, 38–39; HTF 1950, 48–49.

¹⁰⁶ Renvall 1945, 331–332. Esitelmästä itse kokouksessa käytyyn keskusteluun ottivat osaa professorit Voionmaa ja Jaakkola, tohtorit Waris ja Roos sekä maisterit Aina Lähteenoja ja Ragnar Rosén. SHS ptk 4.12.1945; Ruutu 1950, 265; Tommila 1989, 201.

melko laaja kansanomaisten historiallisten artikkelien kirjoittajakaartinsa. [– –] Mutta tulokset vain näyttävät kovin heiveröisiltä. [– –] Syykin tähän on melko ilmeinen. Kun yritämme tehdä historiaa, kuten sanomme, kansanomaiseksi, me joko tarjoamme kevyttä historiallista ajanvietelukumista tai mehuttomia kompendioita, joilla kummallakaan ei ole mitään sanottavaa elävälle ihmiselle.

Renvall ei esitelmän pitohetkellä ollut vielä edes Seuran tutkijajäsen, joten teksti on varsin rohkeaa. Lisäksi on pidettävä mielessä edellä mainitut HYL:n – tosin vain osin toteutuneet – julkaisusuunnitelmat ja niiden painotukset, jotka suurelta osin kuuluivat Renvallin kritiikin ytimeen. Renvallin asiantuntemusta ei tältäkään osin voitu kiistää, sillä hän oli muun ohella HYL:n pitkäaikainen johtokunnan jäsen ja toimenhoitaja. Vaikka kokouksessa esitelmästä keskusteltiin, niin HAik:ssa siitä ei polemiikkaa noussut. Tämä oli sinänsä aivan tyyppillistä, sillä paria poikkeusta lukuun ottamatta ei HAik:ssa eikä HTF:ssä tässä tarkastellulla aikakaudella käyty periaatteellisia, menetelmiin tai varsinkaan päivänpolttaviin teemoihin liittyneitä debatteja.¹⁰⁷

Oppikirjojen kirjoittajat ja tutkijoiden yhteistyö opettajien kanssa

Eri kouluasteille kirjoitettiin historian oppikirjoja sekä ruotsiksi että suomeksi jo 1800-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä lähtien. A. I. Arwidssonin *Lärobok i Finlands historia och geografi för gymnasier och skolor* (Åbo 1832) on yksi ensimmäisistä teoksista. 1950-luvun alkuun mennessä historian ja yhteiskuntaopin eri kouluasteille tarkoitettuja teoksia ilmestyi satoja.¹⁰⁸ Yksittäisiä teoksia – joista saatettiin ottaa jopa kymmeniä painoksia – ilmestyi

¹⁰⁷ Virkistävä poikkeus oli Arvi Korhosen ja kotiseutututkijoiden reipas sananvaihto HAik:ssa vuosina 1915–1916 (Korhonen 1915a–b; Korhonen 1916; Schwindt 1915a–b; Tallgren 1915; Boldt 1916). Rommi 1978b, 144, 147; Kauhanen 2018, 81–83. Myös HTF:ssä ensimmäiset varsinaiset debaattit käytiin vasta 1940-luvun lopussa, jolloin Eric Anthoni ja Pentti Renvall kiistelivät *Suomen historian käsikirjan* (1949) tiimoilta. Kiista koski aivan eri asioita kuin samasta teoksesta HAikissa samaan aikaan käyty sanasota kirjasarjan toimittaja Arvi Korhosen ja Jalmari Jaakkolan välillä. Tarkemmin Seppo Hentilän osuus tässä teoksessa.

¹⁰⁸ Tätä esitystä varten käytiin läpi Jyväskylän yliopiston kirjaston systemaattinen kortistoluettelo noin vuoteen 1950 asiasanan ”historia ja yhteiskuntaoppi” (signum 5e8) kohdalta ja sen jälkeen Finna-tietokantaa hyödyntäen. Jyväskylän yliopiston kirjastolla on ollut vapaakappaleoikeus vuodesta 1916 alkaen. Silti jo sitä

1900-luvun puolimaihin mennessä vähintään 313. Suuri osa niteistä oli useamman tekijän laatimia, ja oli tavallista, että jo edesmenneen ”suuren nimen” rinnalle kirjoittajaksi otettiin toinen henkilö, joka päivitti teoksen yhä uusille koululuokille sopivaksi. Tosin aivan välttämätöntä uudistaminen ei selvästikään ollut, kuten tuonnempana havaitaan.

Suurin osa koulukirjoista oli kouluopettajien tekemiä, mutta silti lähes joka neljännen teoksen (72/313) pääkirjoittajana tai ainakin työryhmän jäsenenä oli Seuran tutkijajäsen.

Historioitsijoiden vaikutus kouluopetukseen vaikuttaa siten merkittävältä, mutta vaatii tarkempaa tekijöiden, teostietojen ja esimerkiksi historiantutkijoiden muistokirjoituksista esiinnousseiden seikkojen yhdistämistä. Moni suosituimmista oppikirjailijoista pystyi oppikirjatuotannossaan hyödyntämään aiemmin laatimiaan historian yleisesityksiä. Sellaisia historioitsijoita olivat esimerkiksi Yrjö-Koskinen¹⁰⁹, Juva (Juvelius)¹¹⁰, Hainari, Lindeqvist sekä M. G. Schybergson.

O. A. Hainari oli yksi aikakautensa tärkeimpiä oppikirjailijoita, sillä hän julkaisi *Suomen historian oppikirjan kansakouluja varten* (neljä painosta, viimeinen vuonna 1906),¹¹¹ *Kansakoulun yleisen historian oppikirjan* (1900–1926, 19 painosta) ja vielä postuumisti A. V. Laitakarin uudistamana *Kansakoulun historian* (1927–1943, 16 painosta). Hainari oli itse jo aiemmin päivittänyt Yrjö-Koskisen edellä mainitun kansakouluja varten laatiman Suomen historian, josta julkaistiin 1900-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä (1900–1914) 11 uutta painosta. Hainarin poismenon jälkeen Yrjö-Koskisen teosta uudisti Väinö Voionmaa, ja vuosina 1915–1925 siitä otettiin vielä yhdeksän lisäpainosta.

ennen Jyväskylän seminaarin kirjaston pedagogiaan ja oppikirjoihin liittynyt kokoelma on kattava. Käytännössä tämä luettelo, joka sisältää Suomessa suomeksi ja ruotsiksi painetut oppikirjat, on täydellinen.

¹⁰⁹ Yrjö-Koskisen kirjoittaman, kouluille tarkoitetun koulukirjan, ”Oppikirja Suomen kansan historia”, ((Yrjö-) Koskinen 1869–1873) (Yrjö-Koskinen 1873–1897, 4 painosta) mutkikkaasta hyväksymisprosessista ja sen herättämästä kritiikistä: Lehtonen 1983, 37–40, 97–98, 101–102. Kouluhallitus puolsi aikanaan teoksen hyväksymistä koulukirjaksi, mutta senaatti kielsi sen oppilaitoskäytön. Määräyksellä ei kuitenkaan ollut käytännön merkitystä, minkä jo monet painokset osoittavat. Myös esimerkiksi Tommila 1989, 94.

¹¹⁰ Päiviö Tommila (esimerkiksi 1989, 195–196; 1998c, 162–163) pitää Einar W. Juvan ruotsalaisen Carl Grimbergin poikkeuksellisen suosittua *Svenska folkets underbara öden* -sarjaan osittain perustuvaa ja vuosina 1927–1938 kymmenosaisena ilmestynyttä *Suomen kansan aikakirjat* -sarjaa erittäin tärkeänä suomalaisten historiakuvalle. Samaan asiaan viittasi myös esimerkiksi Jarl Gallén (1966, 195) Juvan muistokirjoituksessa. Juva kirjoitti kansakoulua varten myös Veli Merikosken ja Alfred Salmelan kanssa teoksen *Isänmaan historia sekä muiden kansojen vaiheita*, josta otettiin vuosina 1938–1968 16 painosta. Suomen kansan aikakirjoista myös Tarkka 1980, 93–94, 278–279.

¹¹¹ Teoksen viimeiseen painokseen oli tiivistetty yhteen kappaleeseen helmikuun manifestin aiheuttamat ”onnettomuudet ja häiriöt” sekä kenraalikuvernööri Bobrikovin murhan jälkeinen vapaampi aika, joka mahdollisti ”virkeät parannukset”, kuten yksikamarisen eduskunnan ja yhtäläisen ja yleisen äänioikeuden. Hainari 1906, 81. Vrt. Grotenfelt 1910, 1–3. Hainarista yleisesityksen tekijänä myös esimerkiksi Leino-Kaukiainen 1990, 79–80.

Tarkastelujakson merkittävimmät oppikirjantekijä-historioitsijat olivat kuitenkin K. O. Lindeqvist, Gunnar Sarva sekä M. G. Schybergson. Lindeqvist ja Sarva tekivät päivätyönsä koululaitoksessa, mutta kummallakin oli runsaan tieteellisen tuotannon lisäksi suoraan historian tutkimuksen ja -opetuksen alaan kuuluvia luottamus- ja hallintotehtäviä. Schybergson puolestaan palveli ennätyksellisesti yli 40 vuotta Helsingin yliopiston ylimääräisenä yleisen historian professorina.¹¹²

K. O. Lindeqvist oli kenties 1900-luvun alkupuolen merkittävin historianopettaja-oppikirjantekijä, joka vaikutti sekä ”oppikoulujemme yleiseen historianopetukseen että lukuisiin opettajiin ja oppilaspolviin”, jotka ”kansalliselle kehityksellemme kenties ratkaisevimpana murroskautena” saivat ”sekä pääasiallisen historiallisen tietämyksensä että samalla pysyviä vaikutteita hänen humanisesta, tasapuolisesta ja terveestä historiankäsitelmänsästä”.¹¹³ Carl von Bonsdorff kirjoitti nekrologissaan Lindeqvistin vaikutuksesta kouluopetukseen imperfektissä, vaikka hänen sekä Suomen että yleisen historian alaan liittyviä teoksiaan luettiin vielä vuosikymmenien ajan: vanhan ajan historian viimeinen – 17. – muuttamaton painos otettiin vuonna 1956, keskiajan historian niin ikään muuttamaton 12. painos vuonna 1954 sekä Uuden ajan historian oppikirjan 13. painos vielä vuonna 1959.¹¹⁴ Viimeksi mainittu teos kesti aikaa muuttamattomana alle puoli vuosisataa, sillä teos oli alun perin julkaistu vuonna 1913. Sen sijaan *Vanhan ajan historia* ja *Keskiajan historia* olivat ilmestyneet kumpikin ensimmäisen kerran vuonna 1900.

Lindeqvistin kanssa suomenkielisen kouluhistorian levinneisyyden ykköspaikasta kisailivat itsenäisen Suomen ensimmäisillä vuosikymmenillä lähinnä Oskari Mantere ja Gunnar Sarva, jotka laativat yhdessä kymmeniä oppikirjoja kaikille kouluasteille. Myös heidän teoksensa elivät pitkään tekijöiden kuoleman jälkeen.¹¹⁵ Esimerkiksi kirjoittajakaksikon teoksesta *Keskikoulun Suomen historia. Oppi- ja lukukirja keski- ja tyttökouluille sekä seminaareille* ilmestyi vuosina 1918–1955 yhteensä 19 painosta. Samoin *Historian oppikirja kansakouluja*

¹¹² Sarvasta esimerkiksi Renvall 1952, 175–177. Sarvan ja Mantereen laatimista teoksista ” [–] joiden kymmenlukuiset painokset selvimminkin osoittavat sitä laajaa käyttöä” (176). Myös HS 15.3.1952; Häggman 2001, 362, 412.

¹¹³ Lindeqvist innosti opettajana historian pariin muun muassa sellaisia eturivin tutkijoita ja vaikuttajia kuin U. L. Lehtonen, Gunnar Palander (Suolahti), Kaarlo Blomstedt ja J. K. Paasikivi. SHS ptk 28.3.1927; Bonsdorff 1927, 44–45; HS 9.9.1918, 9.3.1927. Lindeqvistin merkityksestä myös Tommila 1989, 143–144; Tommila 1998c, 160–161.

¹¹⁴ Kuudennessa painoksessa toimittajana oli Gunnar Sarva ja viimeisissä painoksissa (9.–13.) runsaasti oppikirjoja itsekin laatinut Yrjö Ora. Ruotsinkielisissä käännöksissä toisena kirjoittajana oli suosittu oppikirjantekijä A.K. Ottelin. Vrt. myös Grönstrand 1930, 87–88.

¹¹⁵ Gunnar Sarvan lukion oppikirjoja painettiin vielä 1970-luvun alussa muuttamattomina painoksina (viimeinen K. V. Niemen kanssa, 12. painoksen muuttamaton lisäpainos, ilmestyi vuonna 1973).

varten uudistettiin kevyesti useita kertoja, mutta vuodesta 1915 julkaistu teos pääsi vuoteen 1954 mennessä yhteensä 23 painokseen.¹¹⁶

Ruotsinkielistä historian oppikirjatuotantoa hallitsi pitkään M. G. Schybergson, joka oli Yrjö-Koskisen ohella aikakauden ainoa todella menestynyt yliopistotutkija koulukirjamarkkinoilla. Schybergson aloitti oppikirjan laatijana ruotsalaisen historiantohtori Johan Rudolf Pallinin (1830–1910) kanssa.¹¹⁷ Useita teoksia suomennettiin, mutta pääasiassa Schybergson laati oppimateriaalia kaikkien koulutustasojen ruotsinkielisiin oppilaitoksiin.¹¹⁸

Toisen maailmansodan jälkeen aloitettiin uudelleen historiantutkijoiden ja -opettajien yhteiset tilaisuudet, joita oli autonomian ajalla pidetty kaksi kertaa (1906 ja 1914) ja viimeksi vuonna 1925. Heikki Waris ja Eino Jutikkala tekivät Seurassa joulukuussa 1945 aloitteen suunnittelun aloittamisesta, jota seuraavana vuonna jatkettiin HYL:n kanssa. HYL:n johtokunta totesikin joulukuussa 1946, kuinka tärkeä keino ”historian harrastuksen herättämiseen ja syventämiseen” oli ”oppikoulujen historianopettajien valistaminen ja ohjaaminen, koska heidän välityksellään määräytyy kouluissa tapahtuvan historianopetuksen sekä sisältö että sävy”.¹¹⁹ Tammikuussa 1947 pidetyillä opettajapäivillä esitelmöitsijät olivat vanhaan malliin eturivin historioitsijoita, jotka puhuivat pääsääntöisesti opetuksen ongelmista sekä omasta ajasta mahdollisimman kaukana olevista ajoista. Osanottajia oli tällä kertaa noin 150.¹²⁰

¹¹⁶ Maria Lähteenmäki (2014a) on perusteellisesti analysoinut Mantereen ja Sarvan *Keskikoulun Suomen historiaa* sekä yleisemminkin historian koulukirjoja.

¹¹⁷ Pallin - Schybergson 1891; Pallin - Schybergson 1892. Itse asiassa Schybergson oli julkaissut jo 1890 omissa nimissään teoksen *Lärobok i Finlands historia för lyceernas och fruntimmersskolornas högre klasser*. Teos pysyi perustulkinnoiltaan täsmälleen samana koko elinkaarensa ajan, joskin myöhempään painokseen Schybergsonin vastenmielisyys Yrjö-Koskisen tulkintoja kohtaan nousi voimakkaasti esille. Kirjan seitsemäs ja viimeinen tarkistettu painos ilmestyi vuonna 1939.

¹¹⁸ Esimerkiksi Grönstrand 1930, 81–91; Bonsdorff 1925, 157: ”som läroboksförfattare intog [– –] länge en dominerande ställning inom historieundervisningen”. Blomstedt, K. 1926, 239–241; HS 7.12.1925, 12.12.1925.

¹¹⁹ SHS ptk 4.12.1945, 25.2.1946, SHS ptk 27.5.1946; HYL, JK: 10.12.1946. Kuusi 1976, 304. Aiemmista tapaamisista esimerkiksi Tommila 1989, 101.

¹²⁰ Jalmari Jaakkolan oli tarkoitus puhua tilaisuudessa keskiajasta, Herman Gummeruksen antiikin talouselämästä, Martti Ruudun opetuksesta ja reaalikokeesta, Heikki Wariksen suomalaisen yhteiskunnan rakenteesta, Pentti Renvallin Suomen erityiskehityksestä 1500-luvulla, William Fredricksonin historian opetuksesta Yhdysvalloissa sekä Axel Mickwitzin pohjoismaisesta näkemyksestä ”isänmaan” historiasta. SHS ptk 27.5.1946, 9.11.1946, 5.12.1946. Kuusi 1976, 304.

Yhteiskunnassa vaikuttava syntymäpäivä- ja muistokirjoitusten historiantutkija

Juhlapäivähaastattelut ja nekrologit kuvastavat nekin historiantutkijoiden vaikuttavuutta yhteisössään ja peilaavat historiantutkijoiden omakuva. Kaikilla tällä ajanjaksolla toimineilla historian ammattilaisilla oli tietenkin vahvat tieteelliset näytöt, joita jäljelle jääneet työtoverit ja ystävät muistelivat esityksissään. Muistopuheet keskittyivät tyypillisimmillään tutkimus- ja yliopistoansioiden esittelyyn, mutta muut vaikuttamisen ja toiminnan muodot – erityisesti jos ne liittyivät politiikkaan – joko sivuutettiin tai käsiteltiin vain lyhyesti. Seuraavassa on vertailun mahdollistamiseksi luettu systemaattisesti kaikki Seuran tutkijajäseniä koskevat syntymäpäiväartikkelit, nekrologit sekä kertomukset hautajaisista ja muistotilaisuuksista. Aineisto koostuu Seuran pöytäkirjoihin, HAik:iin ja HTF:ään painetuista muistosanoista sekä *Helsingin Sanomien* syntymäpäivähaastatteluista, muistokirjoituksista ja hautajaiskuvauksissa.¹²¹

Seuran esimies Carl von Bonsdorff korosti joulukuussa 1903 Y. S. Yrjö-Koskisen muistosanoissa asiaan kuuluvasti vainajan merkitystä historiantutkimuksen alalla, mutta poikkeuksellisesti poliittinenkin ura sai huomiota osakseen. Von Bonsdorff selosti Yrjö-Koskisen toimintaa suomen kielen edistäjänä ja voitosta voittoon kulkeneena ”puolueriitojen” miehenä, joka kuitenkin elämänsä lopulla näki joukkojensa hajoavan. Hän piti edesmennyttä viime vuosikymmenien merkittävimpanä suomalaisena ”kansalaisena ja valtiomiehenä”, joskin totesi mielipiteiden jakautuneen voimakkaasti kysymyksessä, olivatko kaikki hänen tuloksensa hyviä. Objektivisen arvion aika tulisi vasta aikojen päästä.¹²²

¹²¹ Lähdeluettelossa on mainittu vain tekstissä viitatu kirjoitukset. Vrt. myös nekrologien vaikenemisesta tai niukuudesta yhteiskunnallisesta toiminnasta kirjoitettaessa, esimerkiksi Jaakkola 1928, 7–11 (Grotenfelt); Pipping 1930, 101 (Schauman); Suolahti, G. 1932, 232–233 (Ernst Nevanlinna); Blomstedt, K. 1934, 1–10 (G. Suolahti); Nikander 1934, 1–9 (G. Suolahti); Suolahti, E. 1960, 386–387; HS 17.1.1958, 31.7.1960 (Vilho Annala); Nikula 1968 (Korhonen); Paloposki 1974; HS 30.10.1974 (Renvall); Tommila 2007 (Jutikkala). Esimerkiksi Grotenfelt oli istunut vuodesta 1901 Kagaalin johtokunnassa (Pohjolan-Pirhonen 1965, 66). Jukka Kortin (2013, 56) mukaan Vilho Annala piti *Ylioppilaslehden* päätoimittajana lehden ”hengissä yli Venäjän vallankumouksen, itsenäistymisen ja kansalaissodan”. Arvi Korhosen 50-vuotisjutussa (HS 9.1.1940) todettiin hänen muun muassa olleen mukana Helsingin valtauksessa huhtikuussa 1918 ja ”olevan tunnettu aktivisti”. Sittemmin näitä teemoja ei enää liiemmin korostettu.

¹²² SHS ptk 12.12.1903; Pirkko Rommi (1978b, 116–117) on perustellusti havainnut HAik:n Yrjö-Koskisesta laaditun muistokirjoituksen korostetun pidättyväisyyden (vrt. Neovius 1903, 181–182). (Yrjö-Koskisen poliittisen uran loppuvaiheista myös esimerkiksi Leino-Kaukiainen 1994, 32–33). Sen sijaan Yrjö-Koskisen entinen kollega ja vihemies, M. G. Schybergson, ei ollut neutraali eikä järin poliittisesti korrekki omassa Ruotsin *Historisk Tidskriftissä* julkaistussa nekrologissaan, jossa hän totesi muun muassa, että ”Han hörde till dem, som sågo ”befriaren” komma från öster, och såg i Göran Sprengtporten en finsk nationalhjärte. Han lefde nog för att

Kauko Pirinen sivusi Väinö Voionmaan muistosanoissa vain lyhyesti vainajan poliittista toimintaa. Seuran kokouksessa muistosanat Voionmaasta lausunut Eino Jutikkala rajasi puheestaan vainajan poliittisen toiminnan pois. HTF:n nekrologissa, jonka todennäköisesti laati päätoimittaja Eric Anthoni, mainittiin Voionmaan olleen suomenmielinen sosiaalidemokraatti, joka ei kirjoittajan mukaan ollut aina tutkimuksissaan objektiivinen. Voionmaata koskeneiden muistosanojen sävy erosi silmiinpistävästi *Helsingin Sanomien* kirjoituksesta: tieteellisiä ansioita lainkaan väheksymättä lehti kirjoitti jo vuonna 1929, kuinka Voionmaalla oli merkittäviä ansioita raittiustyössä, kansansivistystyössä sekä valtiollisen elämän aloilla. Hän oli “sosialidemokraattisen ryhmän huomattavimpia jäseniä – ja ajanut erittäinkin sivistysasioita vaikutusvoimaisesti”.¹²³

Tavallisesti historiantutkijat välttivät siis arvioimasta edesmenneiden kollegoidensa historiantutkimuksen ulkopuolisia ansioita tai tehtäviä. Niinpä esimerkiksi edellä valtiomieheksi havaitun ja Seuran perustajajäsenen, kolme kertaa esimiehenäkin toimineen, Ignatiuksen kuollessa näitä asioita tuskin mainittiin, eikä hänestä laadittu edes nekrologia HAikiin. Ero esimerkiksi *Helsingin Sanomien* hautajaiskertomukseen ei voisi olla suurempi: vanhasuomalaisena aloittaneesta, mutta perustuslailliseksi nuorsuomalaiseksi päätyneestä Ignatiuksesta tehtiin merkittävä laillisuuden ja oikeuden puolustaja, perustuslakien vaalija.¹²⁴

Vastaavasti J. W. Ruuth lausui syyskuussa 1919 senaattori August Hjeltin muistosanoissa Seuran olleen vainajalle lähin tieteellinen yhteisö ja että ”ei tarvinne tässä muistiin johtaa vainajan harvinaisen monipuolista toimintaa valtion ja yhteiskunnan palveluksessa. Se on kyllin kaikille tunnettu, eikä hevin ole unohduksiin jäävä, jos kohta sen lähempi selostaminen ei varsinaisesti kuulunekaan Seuran piiriin”.¹²⁵ K. R. Melander puolestaan totesi joulukuussa 1919 menehtyneen Palménin olleen vuosina 1877–1908 ”eduskuntamme ensi rivin miehiä”, jolla oli runsaasti luottamustehtäviä aina pankkivaltuusmiesten puheenjohtajan pestistä monien valtiollisten komiteoiden jäsenyyksiin saakka. ”Seuran harrastuksissa hän on ollut

se frukterna af hvad han utsätt”. ([Schybergson 1903], 353–354; Jansson 2012, 65). Vrt. myös esimerkiksi Koskimies 1974.

¹²³ Gunnar Sarva oli jo Voionmaan täyttäessä 60 vuotta rajannut politiikan ulos esityksestään. SHS ptk 29.9.1947 (Eino Jutikkala); Sarva 1929; HTF 1947, 44–45; Pirinen 1947; HS 12.2.1929, 14.2.1929, 25.5.1947, 29.5.1947 (Eduskunnan puhemiehen K. A. Fagerholmin puhe eduskunnassa Voionmaasta), 2.6.1947 (siunaustilaisuudesta, jossa puhui muun muassa tasavallan presidentti J. K. Paasikivi); yleisemmin Voionmaan merkityksestä: Halila 1965; Halila 1969; Lähteenmäki 2014b.

¹²⁴ HS 16.9.1909; Luther 2004.

¹²⁵ SHS ptk 29.9.1919; vrt. myös HTF 1919, 244.

sen edustavimpia miehiä niin tieteellisissä kuin käytännöllisissäkin tehtävissä, henkilönä, joka usein hyvin harkituilla lausunnoillaan on ratkaisevasti vaikuttanut sen päätöksiin.”¹²⁶

Vaikka vanhasuomalaisen puolueen johtajanakin toimineen Danielson-Kalmarin poliittinen säihke olikin 1900-luvun alussa jonkin verran himmennyt 1890-luvun huippuvuosista, muuttui tilanne jo toisella venäläistämiskaudella. Jo hänen 60-vuotismerkkipäivänään HAik (1913) julkaisi koko numeron hänen kunniakseen, ja jatkoa seurasi kymmenvuosittain aina hänen kuolemaansa saakka (1933). Kaikissa kunnianosoituksissa keskeiseksi nousivat sekä juhlittavan tutkimustyö että hänen toimintansa autonomian puolustajana.¹²⁷ Vuonna 1920 Danielson-Kalmari valittiin Seuran kunniajäseneksi, ja hänen töitään arvioitiin pitkään kunnioittavasti. Kunniajäsenyyden perusteluina esitettiin muun muassa se, kuinka hän oli tutkimuksillaan luonut perustan ”kansamme oikeuksien puolustukselle, jota jatkettiin Venäjän vallan loppuaikoihin asti. Viimeisinä routavuosina hän Seuramme yleisölle järjestämässä esitelmätilaisuuksissa pitämässään esitelmässä uusilla todisteilla puolusti oikeuksiamme luoden kuulijakunnassaan luottamusta tulevaisuuteen ja totuuden voittoon tässä taistelussa, joka on johtanut itsenäisyytemme täydelliseen tunnustamiseen”.¹²⁸ Gabriel Rein käsitteli nekrologissaan vain lyhyesti politiikkaa, vaikka ”historian todistuksen nojalla puolusti Suomen oikeuksia [– –] hänen kirjoitettu sanansa oli samalla valtiomiehen teko”. Danielson-Kalmari ”liittyi siihen puolueeseen, joka viimeiseen saakka tahtoi ylläpitää yhteisymmärrystä hallitsijan ja kansan välillä ja tuomitsi vääräksi jyrkän vastarinnan; tässä hän erosi monesta entisestä taistelutoverista”.¹²⁹

¹²⁶ SHS ptk 9.12.1919. Carl von Bonsdorff kirjoitti HTF:ssä kolme riviä Palménin valtiopäivätoiminnasta. Bonsdorff 1919, 246–248, vrt. myös Lindeqvist 1919, 401–404 (Palmén).

¹²⁷ Torvinen 1965; Tervonen, J. 1991; Ikonen 1992, 91–156; Mylly 2002, 224; Vares 2003. Myös *Helsingin Sanomat* kirjoitti 6.5.1923 70-vuotiskirjoituksessaan Danielson-Kalmarin olevan nykyajan ”etevin” historian tutkija. Kaksi päivää myöhemmin lehti raportoi koko sivun pituisessa jutussa kuvan kera juhlapäivän kulusta. Onnittelukäynnillä ja puheita pitämässä kävi käytännössä Suomen koko tieteellinen ja valtiollinen eliitti: muun muassa tasavallan presidentti K. J. Ståhlberg puolisoineen, pääministeri Kallio ja neljä muuta ministeriä. J. K. Paasikiven juhlittavalle pitämä puhe painettiin lehteen kokonaan.

¹²⁸ Syntymäpäiväkirjoituksissakin viitattiin erityisesti *Suomen yhdistäminen Venäjän valtakuntaan* -teoksen herättämään poikkeukselliseen huomioon. Danielson-Kalmarin syntymän 100-vuotisjuhlan kunniaksi vuonna 1953 järjestettyä tilaisuutta kunnioitti läsnäolollaan mm. tasavallan presidentti J. K. Paasikivi. Vrt. myös A. R. Cederbergin Seurassa pitämät muistosanat. Hannikainen 1913, 101; SHS ptk 26.1.1920, 29.5.1933; Brotherus 1928, 82; Tuominen 1975, 47. Tiivis esitys E. W. Juveliuksen jo aikanaan historioitsija-valtiomieheksi ja valtiomies-historioitsijaksi kutsumasta Danielson-Kalmarista: Torvinen 1965, joka (s. 52) luonnehtii venäläistämistä vastustaneiden historioitsijoiden ja oikeustieteilijöiden teoksia ”valtiollisen kirjallisuuden lajiksi, jota voidaan sanoa poleemis-propagandistiseksi sen tieteellisestä pohjasta huolimatta”. Myös Tommila 1989, 168–170.

¹²⁹ Gabriel Rein puhui myös samaan sävyyn Danielson-Kalmarin hautajaisissa, joissa läsnä oli valtakunnan koko poliittinen ja tieteellinen eliitti (HS 30.5.1933). Rein 1933, 227, 228. Myös Anthoni 1933, 55 (Danielson-Kalmari). Vrt. yleisemmin esimerkiksi Jutikkala 1978 (s. 100), jonka mukaan historioitsijat ottivat historian ”autonomian kilveksi”.

Arvi Korhonen kirjoitti A. H. Virkkusen olleen merkittävä sekä historiantutkimuksen että ”valtiollisen elämän työvainioilla”. Hän oli torjunut kouluhallituksen ylitarkastajana venäläistämispyrkimyksiä ja istui sittemmin eduskunnassa toistakymmentä vuotta. ”Virkkusen asemaa ja työtä tällä alalla kai on helpoin luonnehtia sanomalla, että hän aina sai osakseen poliittisten vastustajiensaakin kunnioituksen ja arvonannon.”¹³⁰ Arvi Korhonen oli myös U. L. Lehtosen muistosanojen laatija: ”Tiedemiehenä Lehtonen erosi tuntuvasti tavallisen kamarioppineen tyylistä siinä, että hän aina pyrki levittämään edustamansa tieteen mukaista katsomustapaa yleisessä kansalaiselämässä vaikuttavaksi voimaksi.” Lehtosella, samoin kuin Virkkusella ja Danielson-Kalmarilla, oli vahva ja tunnustettu rooli Turun yliopiston perustamisvaiheissa.¹³¹ *Helsingin Sanomien* nekrologin mukaan Lehtonen oli ” [–] kulmikas, mutta pohjaltaan herrtainen ja hyväntahtoinen luonne”. *Helsingin Sanomat* julkaisi myös laajan reportaasin hautajaisista, joissa muistosanoja lausuivat ja seppeleensä laskivat muun muassa valtioneuvoston ja monien merkittävien tieteellisten seurojen edustajat.¹³² Näin hänen historiantutkimuksen yhteiskunnallista vuorovaikutusta korostavat tekonsa ovat tulleet jossain määrin huomioituiksi, mutta vähälle huomiolle jäivät hänen toimintansa senaatin alaisen Suomen virallisen tietotoimiston johtajana sekä Suomessa vuonna 1918 oleskelleille saksalaisille sotilaille suunnatun saksankielisen *Suomi-Finnland* - sanomalehden päätoimittajana.¹³³

Nekrologien perusteella 1920–1940-luvuilla vain harva historioitsija osallistui aktiivisesti poliittiseen toimintaan.¹³⁴ Poikkeuksellinen tässä suhteessa oli talvisodassa kaatunut Gunnar Mickwitz, josta Herman Gummerus kirjoitti HAikissa, että sankarivainaja oli toiminut Aktiva Student-förbundet -nimisessä järjestössä, joka tunnettiin RKP:n Lapuan liikkeen liepeillä toimineena äärioikeistolaisena järjestönä. Sävyiltään yhtä isänmaallinen, jopa sotaisampi, Gummeruksen teksti ilmestyi HTF:ssä.¹³⁵ Herman Gummeruksen omissa muistosanoissa puolestaan todettiin vainajan merkityksen olleen poikkeuksellisen merkittävä ”isänmaan

¹³⁰ Korhonen 1925, 87–94; myös HS 18.11.1924.

¹³¹ Korhonen 1927, 277; vrt. myös Korhonen 1965; Paaskoski 2008, 69. Lehtosen merkityksestä myös Tommila 1989, 171–172.

¹³² HS 27.12.1927, 31.12.1927.

¹³³ Kesällä 1918 lehti pyrki laajentamaan lukijakuntaansa suoraan keisarikuntaan, mutta viimein Saksan häviö maailmansodassa lopetti myös julkaisun ilmestymisen. Hentilä - Hentilä 2016, 234–242.

¹³⁴ Aktiivisesta heimo- ja suojeluskuntatyöstä mainitaan monissa muistokirjoituksissa, esimerkiksi Gallén 1966, 194–195 (Einar W. Juva); Klinge 1980, 63–64 (Lauri Hyvämäki); Ylikangas 1987, 331; HS 22.2.1987 (Alanen); Engman, Max 1990b, 2; HS 23.5.1958; Stenius 2014 (Gallén). Vrt. myös Engman, Max 1991, 56–57 (von Törne).

¹³⁵ Gunnar Mickwitz oli Seuran vuosijäsen. Gummerus 1940a, 225–227; Gummerus 1940b, 2–3. Vrt. myös SHS:n esimiehen, Martti Ruuthin, muistosanat SHS:n kokouksessa 29.4.1940; Engman, Max 1990b, 1–4 (Gallén); Pirinen 1990, 285 (Gallén).

ratkaisevissa tapahtumissa” itsenäistymisvaiheessa. Ylipäättään ruotsinkielisten historioitsijoiden oikeistolaistaustat näyttäytyvät varsin vahvoina tällä jaksolla.¹³⁶

Kustavi Grotenfeltin hautajaispuheissa korostuu lähes yksinomaan tiede.¹³⁷ Toisin sanoen läheskään kaikista merkittäviin asemiin nousseista historian tutkijoista ei lehdistössä kirjoitettu laajasti. Esimerkiksi tutkijana ja tieteellisenä vaikuttajana vahvan aseman itselleen luonutta Jalmari Jaakkolaa luonnehdittiin lähinnä matrikelimaisin luetteloin, jos kohta korostettiin hänen merkitystään tiedemiehenä.¹³⁸

Humanistis-yhteiskuntatieteellisesti suuntautuneista historioitsijoista monet ovat hoitaneet keskeisiä yliopistohallinnon tehtäviä. Helsingissä rehtoreina ovat toimineet Mikko Juva ja Päiviö Tommila sekä kanslerina Pentti Renvall. Turussa rehtoreina eri aikoina istuivat A. H. Virkkunen, Einar W. Juva ja Keijo Virtanen sekä Åbo Akademiassa Oscar Nikula ja Joensuun korkeakoulussa (myöh. Joensuun yliopisto) Heikki Kirkinen. Viimeisimpänä akateemiseksi rehtoriksi on noussut Itä-Suomen yliopistossa Harri Siiskonen. Vararehtoreina ovat eri aikoina toimineet Mauno Jokipii (Jyväskylän yliopisto) sekä Viljo Rasila ja Pertti Haapala (Tampereen yliopisto).¹³⁹ Lukuisa joukko historiantutkijoita on toiminut muun muassa tiedekuntien ja osastojen dekaaneina sekä muina päällikköinä. Kirkkohistorioitsijoista monet ovat nousseet luterilaisen kirkon johtotehtäviin, sillä arkkipiispoina ovat toimineet Aleksi Lehtonen, Ilmari Salomies, Mikko Juva, Jukka Paarma ja Kari Mäkinen. Lisäksi piispan virkaa hoitivat myös Gustaf Björkstrand, Max von Bonsdorff, Jaakko Gummerus, Paavo Kortekangas, Viljo Remes ja Olavi Rimpiläinen sekä ”rajatapauksena” Erkki Kansanaho, jota voidaan pitää historiantutkijana, vaikka hän väittelikin käytännöllisen teologian oppiaineeseen. Ortodoksisessa kirkossa Helsingin hiippakunnan metropoliittana toimi Tiihon (Veikko Tajakka).

¹³⁶ SHS ptk 27.9.1948 (Yrjö Nurmio). *Helsingin Sanomien* 50- ja 60-vuotismerkkipäivä uutisissa kirjoitettiin Gummeruksen toimista itsenäisyysmiehenä ja jääkäri liikkeessä varsin laajasti, mutta nekrologi ja kuvaus muistotilaisuudesta olivat huomattavan niukkoja (HS 22.12.1927, 27.12.1937, 20.7.1948, 24.7.1948).

¹³⁷ HS 13.1.1928.

¹³⁸ HS 1.1.1935, 31.12.1944, 31.12.1954, vrt. esimerkiksi Erkkilä 2015. Vrt. myös esimerkiksi Einar W. Juva (HS 6.1.1942, 6.1.1952, 6.1.1962, 8.9.1966).

¹³⁹ Historioitsijoista yliopistollisissa johtotehtävissä tarkemmin Seppo Hentilän osuus tässä teoksessa.